

Obraz venkovské společnosti v díle Boženy Němcové

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 – Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7105R056 – Historie se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Kateřina Hálová**
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Kateřina Hálová**
Osobní číslo: **P12000273**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání**
Historie se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Obraz venkovské společnosti v díle Boženy Němcové**
Zadávací katedra: **Katedra historie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce se zabývá vnímáním českého venkovského prostředí očima spisovatelky Boženy Němcové. Úvod práce obsahuje seznámení se s jejím životem a soupis tvorby. Dále je analyzováno pojetí venkovského prostředí a místní společnosti v jejích nejznámějších dílech. Následuje stručná charakteristika tehdejšího reálného stavu na základě historicky podložených faktů, situovaná do oblasti Náchodska.

Práce si klade za cíl sledovat a porovnat odchylku mezi obrazem venkova v díle, tím, jak Němcová venkov vnímala, a realitou. V závěru práce jsou uvedeny příčiny, které k rozdílům mezi zmíněnými třemi složkami vedly. Stěžejním východiskem pro práci budou především svazky její osobní korespondence. Studentka se zavazuje postupovat podle metodických pokynů vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Božena Němcová - život - dílo - doba: sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 7.-8. září 2005 v Muzeu Boženy Němcové. Česká Skalice: Muzeum B. Němcové, 2006. 148 s.

IVANOV, Miroslav. Zahrada života paní Betty (později Boženy N.). V Praze: XYZ, 2012. 513 s. ISBN 978-80-7388-620-2.

NĚMCOVÁ, Božena. Korespondence. I, 1844-1852. Praha: Lidové noviny, 2003. 391 s. Dopisy, deníky, dokumenty. ISBN 80-7106-162-X.

NĚMCOVÁ, Božena. Korespondence. II, 1853-1856. Praha: Lidové noviny, 2004. 558 s., 48 obr. příl. Dopisy, deníky, dokumenty. ISBN 80-7106-697-4.

NĚMCOVÁ, Božena. Korespondence. III, 1857-1858. Vyd. 1. Praha: Lidové noviny, 2006. 621 s. Dopisy, deníky, dokumenty. ISBN 80-7106-764-4.

NĚMCOVÁ, Božena. Korespondence IV, 1859-1862. Praha: NLN, 2007. 478 s. ISBN 978-80-7106-895-2.

Vedoucí bakalářské práce:

prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.
Katedra historie

Datum zadání bakalářské práce: **15. prosince 2014**

Termín odevzdání bakalářské práce: **18. prosince 2015**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 15. prosince 2014

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce prof. PhDr. Jaroslavu Čechurovi, DrSc., za cenné rady a konzultace. Dále mé rodině a přátelům za podporu po celou dobu studia.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá osobností české spisovatelky Boženy Němcové s důrazem na její vztah k venkovu v tehdejší době (19. století). Božena Němcová je jednou z nejznámějších tvůrčích postav české literatury, a to z velké části díky inspiraci, kterou jí po celý život poskytovalo venkovské prostředí s bohatou lidovou kulturou. Procestovala značnou část Rakouska-Uherska, což bylo na tehdejší dobu neobvyklé, takže mohla poznávat a porovnávat různá specifika regionálních kulturních oblastí. Sama o sobě tvrdila, že své životní poslání našla ve sběratelství lidové kultury a ve vykládání lidové slovesnosti, kterou šířila pomocí různých literárních žánrů mezi lid. Zároveň se snažila pomáhat lidem v zaostalejších venkovských oblastech, a to především šířením vzdělanosti. Svou celoživotní prací poskytla základy pro mnohá etnografická studia. Ovlivnila také mnoho literárních umělců, kteří se jí a jejím dílem nechali inspirovat, například spisovatelka Karolina Světlá. Cílem práce je objasnit, jak Němcová nahlížela na různé oblasti venkova, které ji při její tvorbě inspirovaly, a proč tomu tak bylo.

Klíčová slova

Božena Němcová, venkovská společnost, lidová kultura, etnografické oblasti, Náchodsko, Domažlicko, Nymbursko, Slovensko, romantismus, realismus, 19. století

Annotation

The bachelor thesis discusses the personality of Božena Němcová with the emphasis on her attitude to the countryside of her time (19th century). Božena Němcová is one of the most famous figures of the Czech literature, partly because she was inspired by rural environment with rich folk culture. She travelled across Austria-Hungary, which was unusual at that time. Her journeys allowed her to discover and compare the specifics of regional cultural areas. She claimed that she had found her life mission in collecting folk culture and interpreting verbal literature which she spread among people by the means of literal genres. At the same time, she tried to help people in educationally subnormal areas by propagating education. Her lifelong work provided ground for many ethnographic studies. She also influenced many literature artists who were inspired by her and her writings, for example Karolina Světlá. The aim of the thesis is to clarify how Němcová considered various areas of the countryside which inspired her and why.

Key words

Božena Němcová, rural society, folk culture, ethnographic regions, Náchodsko, Domažlicko, Nymbursko, Slovakia, romanticism, realism, 19th century

Obsah

Úvod	9
1 Životopis	11
1.1 Kdo je rodičem?.....	11
1.2 Narození.....	13
1.3 Školní léta	13
1.4 Dospívání.....	14
1.5 Po svatbě do roku 1844	15
1.6 Léta 1844 – 1852	16
1.7 Léta 1852 – 1856	21
1.8 Poslední léta života.....	28
2 Kompletní seznam tvorby	32
2.1 Národopisné a cestopisné obrázky z Čech	35
2.2 Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska	35
3 Vztah k venkovu	36
3.1 Náchodsko (dílo Babička)	37
3.2 Chodsko (dílo Pohorská vesnice)	39
3.2.1 Obrazy z okolí domažlického	43
3.3 Nymbursko (dílo Divá Bára)	47

3.4	Slovensko (dílo Chýše pod horami)	49
3.4.1	Obrazy ze života slovenského.....	53
4	Obsahy a okolnosti vzniku vybraných děl	56
4.1	Babička (Náchodsko)	57
4.2	Pohorská vesnice (Chodsko)	62
4.3	Divá Bára (Nymbursko)	64
4.4	Chýše pod horami (Slovensko).....	65
	Závěr.....	68
	Seznam zdrojů	69

Úvod

Ačkoliv jsem nedělala žádný výzkum nebo anketu, troufám si říci, že pokud bych položila jakémukoliv gramotnému občanovi ČR otázku: „Jmenuj jednu českou známou spisovatelku“, drtivá většina respondentů by odpověděla: „Božena Němcová“. Tato žena dala české literatuře mnoho. Svou tvorbou se vymyká do té doby napsanému a nedá se striktně někam zaškatulkovat – jako realista, nebo romantička. Stojí na pomezí dějinných událostí v době národního obrození i na pomezí literárních směrů. Navíc je její dílo stále hojně čteno, byť není již tak aktuální, což se po tolika letech stane málokterému spisovateli. Němcová se proslavila už za svého života. Kromě psaní se výrazně projevovala i politicky, kdy zastávala otevřeně své pevné vlastenecké názory. Jistě by ale netušila, že ještě po bezmála dvou set letech bude její Babička v rukou téměř každého čtenáře už na základní škole.

Proto není divu, že již desítky autorů zkoumali ji jako osobnost nebo její dílo ze spousty možných úhlů pohledu. Například citový život Němcové, osudy předobrazů postav v jejím díle, styl jejího psaní, různé literární rozborů atd. Rozebrán byl dokonce i život její babičky Marie Magdaleny Čudové – vzor pro postavu babičky v její nejznámější novele. Byla napsána i kniha Božena Němcová a Slovensko. Kvůli všem těmto okolnostem se jeví dost problematické vytyčit si, co všechno bude na následujících několika desítkách stran obsaženo a pro co už tam naopak není místo. A přitom nepsat jen jinými slovy to, co už bylo řečeno slovy jiného.

V první řadě jsem zjistila, že nelze uchopit téma bez toho, aby byl čtenář obeznámen s různými okolnostmi života této známé spisovatelky. A tím nemyslím sepsání faktických dat, jako je narození (dětí), stěhování, úmrtí apod. Důležité pro mne musí být především aspekty ze života, které ovlivňovaly přímo i nepřímo její tvorbu, které nejsou tak všeobecně známé a po nichž se chci pít hlavně ve svazcích její korespondence.

Dalším cílem bude sestavení komplexní tabulky děl. Nikde jsem úplný seznam nenašla, proto je to pro mne tak trochu výzva, kterou se mi snad podaří zdat. Němcová totiž nenapsala pouze Babičku a pár dalších próz, nýbrž hojně přispívala do celé řady periodik svými povídkami, básněmi či cestopisnými črtami.

Ze zmiňované korespondence chci také vycházet, co se týče poznámek a poznatků o oblastech, které procestovala. Ty jsem hned na začátku vymezila čtyři. Ne, že by Němcová během života pobývala pouze na čtyřech místech, nicméně například pobyt v Liberci se patrně nikterak neodrážel v jejím díle. Budu stavět na těchto poznámkách a eventuálně přímo na dílech, které o daném kraji napsala (i s ukázkami). Dále se podle dalších etnografických zdrojů chci zmínit o životě v 19. století v dané lokalitě. Zdrojem by měly být etnografické encyklopedie, knihy přímo o zmíněných oblastech nebo webové stránky. Nechtěla bych ale hlouběji zacházet do jednotlivých dílčích oblastí dané lidové kultury (kroj, hudba, či dokonce architektura), vymkla bych se jednak už dosti zadání práce a také by se už rozsahem nejednalo o práci bakalářskou. Čili o životě v oblastech nebude psáno nijak detailněji.

Konečným bodem osnovy, který jsem plánovala od začátku, bude ukázka děl – obsahová s okolnostmi, za kterých dílo vzniklo. Například děj Babičky zná téměř každý, ovšem ne každý ví, za jakých okolností byla sepsána a co všechno se v jejích řádcích odráželo.

1 Životopis

Práce začíná kapitolami o životě Boženy Němcové. Hlavním zdrojem jsou svazky osobní korespondence, díky kterým se jedná o trochu netradiční pojetí. Tato známá spisovatelka má totiž řadu životopisců, kteří již probádali její život z nejrůznějších perspektiv. V částech do tvůrčí doby jejího života je čerpáno především z knihy od Heleny Sobkové, která vychází z řady uznávaných autorů o Němcové písčích. Dalším podkladem je životopis z pera Jiřího Moravy, jakožto novější a ne tolik faktografická publikace. Nejproduktivnější období, které nás zároveň nejvíc zajímá, jsem rozdělila do dvou kapitol podle toho, jak byla její korespondence vydána.

1.1 Kdo je rodičem?

Informace o narození Barbory Panklové (Boženy Němcové) jsou pro řadu historiků a spisovatelů velmi nejasné. Existuje vícero možností, kdy a komu se česká spisovatelka skutečně narodila. Komplikace začínají u osobnosti její matky Terezie Panklové. Ta se narodila v Kladsku a do Ratibořic se přestěhovala z Vídně s Janem Panklem v roce 1820 na rozkaz kněžny Zaháňské a jejího třetího muže Karla Rudolfa von der Schulenburg.¹ S sebou si přivezla i dcerku Barunku. Za byt jim bylo určeno stavení na konci zámeckého parku, tak zvané Staré bělidlo, které ovšem s tím dnešním, kam umístila Němcová byt Babičky, nemá nic společného.² Terezie si Jana vzala po narození dcerky 7. srpna 1820 v České Skalici. Podle původních poznatků se matka Barunky jmenovala Johana Barbora Terezie a narodila se 5. 10. 1805. To by ovšem znamenalo, že podle vídeňské matriky jí bylo v době data narození Barunky 5. února 1820 pouhých čtrnáct let. Tento názor zastával především Miloslav Novotný, nejvýraznější životopisec Němcové. Byl vyvrácen až v letech 1970 – 1971 díky snaze Adolfa Irmanna, Rudolfa Rejcherta a Karla Irmanna, kteří nové názory publikovali v knize Pravda o matce Boženy Němcové.³ Díky nově probádaným skutečnostem se ukázalo, že Magdalena Novotná měla dcery dvě – Johanu Barboru Terezii a Marii Magdalenu Terezii, která se narodila 8. 11. 1797. Právě ta by měla být biologickou matkou

¹ SOBKOVÁ, Helena. Tajemství Barunky Panklové: Portrét Boženy Němcové. Tajemství B. Panklové. 4. vyd. Praha: Mladá fronta, 1997, s. 15. ISBN 80-204-0666-2. Dále jen SOBKOVÁ: Tajemství Barunky Panklové nebo SOBKOVÁ: Portrét Boženy Němcové.

²MORAVA, Jiří. Někdejší Betty. 1. vyd. Ostrava: Sfinga, 1995, s. 14. ISBN 80-7188-015-9. Dále jen: MORAVA: Někdejší Betty.

³ SOBKOVÁ: Tajemství Barunky Panklové, s. 16.

Barunky Panklové. V době jejího narození jí tudíž bylo odpovídajících 23 let. Chyba ve jméně vyplývala ze zápisu v matrice o Janu Panklovi. Kdo jej tam však dopsal a proč, není známo. Teta Němcové, Johana, však také sloužila v ratibořickém zámku a právě k ní se přestěhovala její matka Magdalena Novotná (rozená Čudová), což je známá vzorová postava v díle Babička.

V roce 1920 se objevuje ještě myšlenka, že Němcová je nemanželskou dcerou vévodkyně Kateřiny Zaháňské. Tuto informaci nalezneme v knize Ratibořická idyla od Karla Pleskače. Němcová prý byla vévodkyni velmi podobná a také zdatně inteligentnější než její sourozenci. Navíc byla ve Vídni křtěná nedaleko místa, kde křtili děti z nalezince poblíž. Tvzení bylo zpochybněno Miloslavem Novotným, který mimo jiné uvádí, že „*osobnost, jež by neměla aspoň po jednom z rodičů krev českou, nemohla by se nikdy, žádným školením a vcítěním, stát – Boženou Němcovou.*“⁴ Jenže tento fakt je velmi vratký, neboť vyžívání člověka je ovlivněno především výchovou, ne biologickým původem. Není to ale jediný podnět. Zdá se, že výchova v Chvalkovicích (viz níže) je také z popudu vévodkyně Kateřiny, navíc jsou doklady o tom, že si nárokovala vyplacení léků, když malá Barunka byla nemocná. A pro brzké vdavky Barunky pak byly podle všeho důvody také v tom, že stárnoucí vévodkyně patrně nechtěla dát dívce nic do výbavy, v což ale matka doufala.⁵ Jisté je, že vévodkyně Zaháňská milovala děti a konkrétně k Barunce tíhla. Vztah obou žen nebyl náhodný a mohl mít hlubší příčiny.

Do třetice se musím zmínit o Dorothee Zaháňské, provdané Périgordové-Talleyrandové. Byla to mladší sestra Kateřiny a matka hypoteticky pravděpodobnější než ona. Dorothea čekala v roce 1816 nemanželské dítě, které pak dostala „na starosti“ Kateřina, aby se zametly stopy. Kromě řady nezpochybnitelných vodítek, které Sobková popisuje ve své knize, byla Němcová Dorothee fyzicky podobná (jak jsem shledala i na otištěných malbách), taktéž literárně nadaná, s podobnými zájmy. Křestní záznamy nebylo těžké v té době zfalšovat. Zatím však nebyl nalezen dokument, který by úvahy o matce z rodu Zaháňských potvrzoval.⁶

⁴SOBKOVÁ: Tajemství Barunky Panklové, s. 19.

⁵MORAVA: Někdejší Betty, s. 20.

⁶SOBKOVÁ: Tajemství Barunky Panklové, s. 87-88.

Nevíme, co přesně Němcová o svém původu věděla, ale jisté je, že poznatky o své minulosti často promítala do svých děl, nejen do Babičky. Motivy z osobního života jsou zjevné také v řadě dalších děl, i těch nedokončených, jako byl román Neurozený.

1.2 Narození

Podle zápisu z Vídně na faře kostela Nejsvětější trojice se Božena Němcová narodila 4. února 1820. Pokřtěna podle zvyklostí měla být den nato. Kvůli rozporům o možné manipulaci s křestním listem Němcové došlo v roce 1984 k novému přezkoumání. Na faře ve Vídni-Alservorstadt se nachází dvě matriky – prvopis a jej doplňující druhopis. Z druhopisu se dozvídáme, že Barunka byla legitimována sňatkem uzavřeným až 7. srpna 1820 ve farním kostele v České skalici. Zápis prováděl kněz P. Herrmann Praxmarer, kmotrou byla hostinská, u níž Terezie sloužila, Barbara Hauptmann. Zajímavé je, že se křestním zápisem rodina Panklova neřídila, po dobu její výchovy ji vydávali za starší, a to i po obdržení listů vídeňské matriky v roce 1831.⁷ Po celou dobu vzdělávání se uvádí rok narození 1817. Toto datum narození se jeví jako nejvíce pravděpodobné. Sama totiž reflektuje odezvy, které vyšly po vydání Tajemství Barunky Panklové jako samostatné knihy v roce 1992. Zatímco například Josef Polák ve svém díle Dětství a mládí Boženy Němcové trvá na tom, že se Barunka narodila roku 1820, a pouze připouští falza, Sobková toto argumenty přesvědčivě vyvrací.⁸ Za jediné možné datum narození pokládá 4. únor 1820 také historik a politik Zdeněk Nejedlý.⁹ V nejnovější publikaci Jaroslava Šůly z roku 2009 je uvedeno datum 2. 5. 1818.¹⁰

1.3 Školní léta

Podle životopisců Boženy Němcové navštěvovala Barunka školu od svých 4 let pravidelně, přesněji mezi lety 1824 do roku 1830. Ještě před školní docházkou ji pravděpodobně základům školní výuky učil zahradník Karel Binder, žijící v chalupě při okraji zámeckého parku v Ratibořicích. Radostné vzpomínky z tohoto období promítla Němcová

⁷ SOBKOVÁ: Tajemství Barunky Panklové, s. 27.

⁸ Tamtéž, s. 124.

⁹ NEJEDLÝ, Zdeněk. Božena Němcová. 7. vyd. V SNKLHU, 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 24. Dále jen: NEJEDLÝ: Božena Němcová.

¹⁰ ŠŮLA, Jaroslav. Sen o ratibořickém dětství: osudy předobrazů postav z Babičky Boženy Němcové. Liberec: Bor, 2009, s. 69. Balbín. ISBN 978-80-86807-67-6. Dále jen: ŠŮLA: Sen o ratibořickém dětství.

do povídky Pan učitel. Ohledně školní docházky vzniká k mnoha rozporům, ale podle průzkumu školních knih, které se nachází v Muzeu Boženy Němcové v České Skalici, vyplývá, že Barunka zde byla evidována až od školního roku 1826/27. Do školy docházela 5 km z chalupy č. 6 pod zámeckým parkem v Ratibořicích. Předtím od roku 1824 ale již podstoupila určitou domácí průpravu – učitelský mládenec August Purm docházel k Panklovým dva roky vyučovat.¹¹ Toto odpovídá spekulacím, že Barunka se narodila již dříve než v roce 1820. Podle poznámek Karla Pleskače vypadala již i ve škole vyspělejší než ostatní děti a také už více uměla. Byl by to také důvod, proč se Barunka vzdělávala už od roku 1824. Jinak to bylo veselé, temperamentní dítě, i když trochu tvrdohlavé a neposlušné. Silně citlivé a vnímavé k okolí. Ke spolužákům byla laskavá, velmi upřímná. Měla nedostatek vnitřní citlivosti, pokud šlo o něco, do čeho nebyla sama přímo zapálená. Ohledně víry měla pravděpodobně jakousi svou logiku. Nechyběla jí velká představivost, schopnost přenášet se do vybájeného světa, která ji provázela celým životem. Pomáhalo jí to překlenout i nelehké časy v životě a napsat spoustu kvalitních děl. Třeba v dopise sestře Adéle v roce 1856 píše: *„Nikdo z vás nevidí Ratibořice tak krásnými jako já. Vy vidíte v nich jen prózu skutečnosti, mně zůstaly rájem!“*¹²

1.4 Dospívání

Po vychození triviální školy v České Skalici přišla Barunka v roce 1830 na vychování do zámku v Chvalkovicích, aby se dále vzdělávala, mimo jiné i panským mravům. Ve Chvalkovicích v rodině správce Augustina Hocha se mluvilo výhradně německy. Hoch byl správcem zaměstnaným u rodiny Zaháňských. V neděli Barunka docházela na opakovací hodiny do České Skalice. Jinak se učila německy, na klavír a ručním pracím. Četla spousty knih, které jí Hoch vybíral, což nebyly žádné braky, ale především díla klasické světové literatury. Slečna Betty, jak se jí začalo říkat, popletla hlavu několika zdejšími mužům, možná proto se také po třech letech vrátila do Ratibořic a v Chvalkovicích ji vystřídal její nejstarší bratr.¹³

¹¹ SOBKOVÁ: Tajemství Barunky Panklové, s. 30-31.

¹² SOBKOVÁ: Portrét Boženy Němcové, s. 151.

¹³ MORAVA: Někdejší Betty, s. 19.

Poznámky z této doby i od ní samé opět směřují k roku narození 1817, například: „*Tu dobu, nebylo mi ještě třináct let, přišla jsem do Chvalkovic...*“ nebo „*Tenkrát bylo mu asi sedmnáct let ... avšak když se pravilo, že je do mne zamilován, tu jsem se rozmrzela a bylo po kamarádství.*“¹⁴ Tedy sama se uváděla starší a 17letý hoch by se těžko zamiloval do 10leté holčičky. Stačí se zamyslet i nad dílem *Babička*. Při příjezdu babičky na začátku díla Němcová sebe udává jako děvčátko starší než je její bratr Jan, narozený v roce 1821. Svůj pravděpodobně nesprávný údaj o datu narození však Panklová definitivně potvrdila při svatbě s Josefem Němcem, kdy předložila opis křestního záznamu z února 1820 a uvedla se tak o tři roky starší. Ke konkrétnějšímu stanovisku nedospěl podle Sobkové ve své publikaci *Zahrada života paní Betty* (později *Boženy N.*) ani Miloslav Ivanov, další autor o Němcové písíci. Jako roky narození připouští léta 1817–1820.¹⁵

1.5 Po svatbě do roku 1844

Matka zrající dceři, za kterou se leckterý mužský otácel, pochopitelně chtěla najít co nejrychleji vhodného ženicha. Vybrala Josefa Němce, finančního úředníka z Červeného Kostelce, o kterém se doslechla náhodou od myslivce pohraniční strážce. Barunka se vzpírala, ale matčině vůli se nakonec podvolila a začaly námluvy. Z těch si nejdřív nic nedělala, údajně i flirtovala s důstojníky, vracela Němcovi dárky a zesměšňovala ho.¹⁶ Přece se ale stala 12. září 1837 v kostele Nanebevzetí Panny Marie v České Skalici paní Němcovou.¹⁷ Novomanželé si pronajali pokoj s předsíní v Červeném Kostelci. Pobyt zde ji inspiroval k sepsání povídky *Chudí lidé*. Ani ne po roce se stěhovali manželé do Josefova. Tam se narodil 6. srpna 1838 nejstarší syn Hynek. Již v září dalšího roku se stěhovali do Litomyšle, kde se 16. října narodil další syn Karel. Němcovi měli nedostatek peněz, starosti, manželství nebylo šťastné, což shledávalo i okolí, například služebná. Roku 1840 se rodina stěhovala do Polné. Tam přišla na svět jediná dcera Theodora, a to 19. června. V témže roce umírá Magdaléna Novotná, babička Němcové. V roce 1842 se již s dětmi Hynkem, Karlem a Theodorou přestěhovali do Prahy. Pak se narodil poslední syn, Jaroslav, a to 2. října 1842.¹⁸ Od této doby se datují vleklé zdravotní obtíže Němcové. V Praze se Němcová začala

¹⁴ SOBKOVA: *Tajemství Barunky Panklové*, s. 37 a 39.

¹⁵ Tamtéž, s. 115.

¹⁶ MORAVA: *Někdejší Betty*, s. 23.

¹⁷ SOBKOVA: *Portrét Boženy Němcové*, s. 153.

¹⁸ NĚMCOVÁ: *Korespondence II.*, s. 531-532.

seznamovat s pražskou inteligencí a emancipovanými ženami. Na plese v Žofíně poprvé zatoužila, aby i její básně byly publikovány. Zároveň svou osobností vzbudila velkou pozornost, jak vzhledem, tak projevem a vystupováním. Zakrátko přišlo první zamilování – do medika a básníka Václava Bolemíra Nebeského. Inspiroval ji k napsání první básně *Ženám českým, znějící ryze vlastenecky*.¹⁹ Poprvé se také pod báseň podepsala uměleckým jménem jako Božena Němcová. Milenci se po létě rozešli, pro Němcovou to byla velká ztráta, dokonce se rozstala. Ošetřoval ji lékař Radomil Čejka, který se v ní snažil vzbudit znovu chuť do života. Čejka byl vůbec první muž, který ji upoutal, ještě před Nebeským – cítila k němu úctu a vděk.²⁰

1.6 Léta 1844 – 1852

Rokem 1844 začíná první vydaný svazek korespondence a Němcová se stává literárně činnou (pomineme-li prvotiny z roku 1843). Začátkem roku 1844 se začala Němcová opět začleňovat do společnosti. Chodila do divadla, stýkala se s významnými osobnostmi. Němcovi imponovalo, že má tak krásnou a inteligentní ženu, brzy ale začal cítit, že mu přerůstá přes hlavu. Blízkou se Němcové z žen stala obzvláště Antonie Reissová, provdaná Čelakovská, známá pod literárním pseudonymem Bohuslava Rajska. Měla dvě sestry, jedna z nich, Lotynka, si vzala lékaře Václava Staňka. V jeho domě se pak scházela emancipovaná společnost pražských žen. Radil jim lékař Karel Slavoj Amerling, snažící se o všeobecnou vzdělanost na evropské úrovni. Budoval školu pro dívky nazvanou Budeč. I Reissová rok vedla soukromou školu pro dívky. Němcová se chtěla uplatnit v této společnosti, napsala několik dalších básní a poté se již začala věnovat próze. Inspirovala ji návštěva rodičů v Ratibořicích v roce 1844 a sepsala povídky z Náchodska – *Silný Ctibor*, *Devět křížů* a *Rousín*. Ve společnosti intelektuálů Němcová rostla. Vedla debaty na úrovni, toužila cestovat, poznávat folklor, etnografii, botaniku aj. a doplňovat si mezery ve vzdělání. Prožila několik citových vzplanutí, které však než ve fyzické přitažlivosti, začínaly na duchovním spříznění. To ve svém muži nenašla. Jejími láskami byl zmíněný Nebeský, profesor Helcelet, MUDr. Dušan Lambl a MUDr. Hanuš Jurenka.²¹ Žádná jí ale příliš dlouho nevydržela.

¹⁹ SOBKOVA: Portrét Boženy Němcové, s. 162-163.

²⁰ NEJEDLÝ: Božena Němcová, s. 47.

²¹ SOBKOVA: Portrét Boženy Němcové, s. 168.

Obrázek 1: Nejznámější portrét Němcové z roku 1845 od J. V. Hellicha

²² Němcová Čelakovskou v květnu 1845 informovala, že se z Prahy bude stěhovat do Nepomuk pod Zelenou horou. V Praze žila od roku 1842 v domě Na Poříčí. Odtamtud ale odešli po přeložení manžela 20. září 1845 do Domažlic; byl povýšen. Němcová zasílala Čelakovské části Národních báchorek a pověstí; ty vycházely v letech 1845-47 u nakladatele Pospíšila v sedmi svazcích. První díl byl s vytištěným věnováním právě Čelakovské. Poté intenzitní dopisování s ní postupně upadalo (zemřela pak roku 1852 na tuberkulózu). Němcová se plánovala angažovat ve vydávání Almanachu, ale byla patrně nespokojena s úrovní podaných příspěvků a s chováním potenciálních přispěvatelk, které na ni zase pohlížely jako na povýšenou; ze spolupráce sešlo.²³ V červnu 1845 byla Němcová Tylem přivítána v Květech na poli krásné prózy. Názory na její tvorbu byly ale rozporuplné. Tyl viděl Němcové přínos především v novele, zatímco K. H. Borovský zdůrazňoval, že národ více potřebuje poezii, či ať nadále píše pohádky, nejlépe pro děti.²⁴

O samotném pobytu na Domažlicku nalezneme více v kapitole Chodsko. Nicméně samotné Domažlice se jí nezdály nikterak pěkné, vadili jí „zpanštělí hejskové a fífleny“, kteří si hráli na honoraci.²⁵ Léto 1846 strávila Němcová ve Františkových lázních, o čemž napsala také cestopisné dílko. Stěžuje si na blíže nespecifikované obtíže a trápí se zjevně i po duševní stránce, můžeme se domnívat, že trpěla dokonce depresemi. Manžel se dozvěděl o dalším přeložení. Možná kvůli stykům se sedláky a kvůli osvětové a literární činnosti své manželky.²⁶ Od venkovského lidu nasbírala mezitím už dosti báchorek. Od podzimu 1847 Němcová pobývá s rodinou ve Všerubech, německy Neumarku, což je město zhruba 15 km od Domažlic při bavorských hranicích.

²² Zdroj: Novinky.cz: Lenka Bobíková: Josef Němec – milující manžel i nebezpečný tyran slavné ženy.

²³ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 287.

²⁴ Tamtéž, s. 289.

²⁵ MORAVA: Někdejší Betty, s. 42.

²⁶ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 49.

Započal revoluční rok 1848. Sestra Němcové Marie provdaná za Francouze Jacquese Micheneta odjela do Francie, bratr Jan Pankl se vydal sloužit toho roku jako voják v Itálii, od té doby po něm nebylo už stopy. Němcová se zajímá samozřejmě i o důležité politické dění toho roku – o zvolení Svatováclavského výboru a formování základních požadavků revoluce: vytvoření státoprávního celku zemí Koruny české, rovnoprávnost Čechů a Němců, všeobecný výkup roboty a zrušení poddanství, zavedení obecní samosprávy, svoboda tisku, shromažďování, náboženského vyznání atd. Píše: „*Stolce královské se boří a koruny se králům na hlavách třesou*“...*„jestli nepadne těm flegmatickým Němcům take nějaká regulace – jak zdejší čeští sedláci revoluci jmenují, - tedy kdo bude první na vidlice napichnut, než Štockbeimove [Češi jako poleno] neboť nás mají v žaludku, zrovna jako my je.*“²⁷ Do Včely napsala Němcová článek Selská politika o nedůvěře sedláků ke konstituci. Pospíšila v dopise nabádá, aby každá obec mohla mít výtisk časopisu Pražský posel, který vedl J. K. Tyl a vycházel každý týden od dubna 1848.²⁸ Na úvěr žádala o knihy, které pak půjčovala lidem; Pospíšil na ní pak po léta vymáhal peníze. Bylo pro ni důležité, aby každý občan měl možnost dozvědět se o politickém dění. Důvěřovala pouze selskému lidu, nechtěla, aby se zklamala důvěra v české politiky. V té době císař svým Kabinetním listem uznává zásadu jazykové rovnoprávnosti ve státní správě a školství a slibuje rozšíření zemského sněmu. Svatováclavský výbor proměnil na Národní a stal se reprezentantem liberálního a konzervativního křídla revoluce. V dubnu byla vydána Pillersdorfova oktrojovaná ústava, první moderní ústava svého typu, která dělí státní moc na tři složky. Nevstoupila však nikdy v platnost. Konaly se také volby do frankfurtského parlamentu, za český sněm kandidoval také Josef Němec na místo poslance, ale nebyl zvolen. Ohledně politiky si dále cenila toho, čeho čeští poslanci v červenci 1848 po bojích v pražských ulicích dosáhli na říšském sněmu – totiž zastavení činnosti vyšetřovací komise, která hledala původce „spiknutí“ a zavedení češtiny jako vyučovacího jazyka do gymnázií na českých územích. 6. října 1848 ve Vídni vypukla otevřená revoluce na protest proti odjezdu vojenského pluku proti vzbouřeným Uhrám, následkem čehož 36 českých poslanců opustilo parlament ve Vídni. Do konce měsíce byla však revoluce potlačena.²⁹

²⁷ MORAVA: Někdejší Betty, s. 48.

²⁸ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 307.

²⁹ Tamtéž, s. 104.

Počátkem července 1848 se po přeložení Josefa Němce rodina stěhuje ze Všerub do Nymburka. Sám si podal žádost, politicky byl v oblasti „neúnosný“, pomýšlel ale na Litoměřice. Boženě Staňkové, dceři Karoliny Staňkové, v lednu 1849 si Němcová stěžuje na zdravotní potíže, prý od krve. V Nymburce se jí pranic nelíbí (více se dočteme v kapitole o Nymbursku). Ráda by se dostala s rodinou jinam a přimlouvá se u významných přátel za manželovo přesazení. Chce to hlavně kvůli dětem; syn je od podzimu u pana profesora Šumavského, chodí do české hlavní školy do Budče, dcera Theodora má kostní tuberkulózu a skrofulózu, což je onemocnění krčních uzlin v důsledku tuberkulózy. V korespondenci se ale už nezmiňuje o roztržkách s místními, kdy vzbudila žárlivost a opovržení u místních dámiček, zatímco na muže se objevovaly stížnosti – prý byl rebelant, nadával a císaře chtěl by oběsit.³⁰

V únoru 1850 se rodina Němcových po opětovném přemístění Josefa Němce stěhuje do Liberce. Tento pobyt nijak literární tvorbu Boženy nepoznamenal. Janu Dlabáčovi, v květnu 1850 píše o těžké nemoci svého otce, kterého navštívila v dubnu. Dlabáč je lékař, přítel Němcových z Nymburka. Němcovi mají nyní pěkný byt ve čtvrti Kristiánov, ale vysoký nájem. Děti do školy neposílají, učí je doma český učitel; jen dcera Dora se chodí učit hrát na fortepiano. Protože jsou zdejší reálky pod vlivem církve, nechají syna Hynka raději v Praze, aby ho pak snáze přijali k technickému učení. Němcovi nemají v Liberci prakticky žádný společenský život. Mluví se sice dost česky, ale hlavně dělníci, řemeslníci a služky. Češi v Liberci pro Němce pracují; nechají si podle Němcové všechno líbit, „co Němec, to pán“, ale přeci na ně Němci nadávají.³¹ Ráda by napsala o zdejším živobytí, ale bojí se hrubých Němců po předchozí negativní zkušenosti v Domažlicích. Zdá se jí v Liberci tuze draho, ale jinak se jim žije spokojeně. Chodí pouze na procházky; velmi se jí líbí místní krajina. Píše o smrti otce v červnu a také o svých nemocech, tentokrát měla zánět močového měchýře (pro zajímavost – léčený pijavicemi).

„4. října 1850 byl Němec povýšen na komisaře první třídy v Uhrách s ročním platem 600 zlatých a příplatky, čehož by v Čechách dosáhl teprve za pár let.“³² Jako místo určení mu byl dán Eger v komitátu Heves, což odmítl. Němcová cituje posudek od nadřízených, který je veskrze dobrý, jen je mu vytýkána přílišná nacionální tendence, že se stará o věci, do kterých

³⁰ MORAVA: Někdejší Betty, s. 56.

³¹ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 149.

³² MORAVA: Někdejší Betty, s. 61.

by člověku v jeho postavení nemělo nic být. Poté byl tedy přeložen do Miškovce na Slovensku, kam nastoupil počátkem roku 1851 a vedl VI. sekci finanční stráže.³³ Svět tam se mu zdál odlišný, než znal; lid shledával podivným a bylo tam draho. V úřadě byly zmatky. Co se týče maďarské kultury, téměř na žádnou nenarazil. Kromě pár sedláků všichni hovořili německy. Scházel mu informační přehled, nebyly k dostání žádné noviny. Maďaři podle něj „moc žerou a náramně chlastají“.³⁴ Při jednání se setkával i se Slováky a to je mu velmi milé, protože mu připomínali Chody – Buláky. Němcová se s mužem loučila chladně, pronajala si před Vánoce 1850 dvoupokojový byt na Koňském trhu, dnešním Václavském náměstí a byla ráda, že je volná. Přestože věděla, že finanční situace bude kritická.³⁵

Na jaře 1851 Němcová poznává Jana Helceleta, do kterého se zamiluje. Helcelet byl lékař, profesor v Brně. Podle všeho se Němcová a Helcelet sblížili již při svém prvním setkání – „...*hodlám tě zase tak s dobrým svědomím zulíbat jako v onu slavíkovou noc a víc...*“³⁶ Prý vyčítal Němcové, proč setrvává v manželství, které ji jen omezuje. Prvně se sešli v dubnu, když jela Němcová navštívit manžela do Miškovce. Podnikla tak svou první cestu do Uher, jak je zobrazeno na přiložené mapce na konci práce. Již na této cestě si bedlivě dělala poznámky a procestovala kus krajiny.³⁷ Při cestě zpátky se zastavila ve Vídni u zmíněného Šembery, aby se přimluvila za manželovo přeložení na Slovensko. Návštěva je přerušena zprávou o onemocnění syna Jaroslava tyfem. Ten se později zotavuje, ale nemocná je pro změnu dcera Dora.

Románek Helceleta s Němcovou byl na svém vrcholu v létě 1851, ačkoliv každý z nich vztah vnímal trochu jinak (Helceletovi šlo hlavně o fyzickou lásku). Manžel Josef Němec byl v srpnu přeložen do Balašských Ďarmot na Slovensku. Děti Jaroslava a Doru chce Němcová poslat do školy po prázdninách, starší Hynek absolvoval první ročník reálky s výbornými výsledky.

V září 1851 Němcová odjela i s dětmi na téměř tři týdny za přítelem Františkem Matoušem Klácelem do Hory Matky Boží u České Třebové. Klácel byl velmi blízký přítel,

³³ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 328.

³⁴ Tamtéž, s. 167.

³⁵ MORAVA: Někdejší Betty, s. 61.

³⁶ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 183.

³⁷ MORAVA: Někdejší Betty, s. 65.

básník, novinář a filosof. O Vánocích Němcovou navštívil manžel. Z veškeré jejich komunikace byla cítit vzájemná loajalita a podpora, čili manželství fungovalo formálně nejspíš celkem dobře, byť v dosavadní korespondenci chybí dopisy od Němcové muži. Přijel do Prahy na Vánoce 1851 a došlo k roztržce, neboť objevil jeden z milostných dopisů.³⁸

1.7 Léta 1852 – 1856

Padesátá léta 19. století byla dobou velkých změn. Rakouská vláda pod vedení Felixe Schwarzenberga se snažila o jakousi kontrolovanou modernizaci. Podporovala podnikání, stavbu nových komunikací, na druhou stranu posilovala státní kontrolní aparát, který silně oklešťoval občanská a konstituční práva. Na soupise politicky podezřelých osob se ocitla kromě řady významných českých jmen jako Palacký nebo Rieger také Božena Němcová a její manžel. Paradoxně díky potřebě většího byrokratického aparátu právě Němec usiloval jako řada jiných po více než dvacetileté službě u finanční správy o kariérní postup.³⁹ Úředníci na jeho místě se samozřejmě nesměli projevovat ničím, co by odporovalo slušnosti a váženosti dané funkce. Ani v osobním životě. Podle toho byla o nich vedena tak zvaná tajná kvalifikace, na které záviselo další pracovní působení. Jako prostředek separace úředníků od ostatního obyvatelstva mělo sloužit jejich neustálé přemísťování, jako tomu bylo i v případě Josefa Němce.

Josef Němec byl z profesního hlediska chválen jako výkonný a přísný. Vzhledem ke své funkci nesměl pochopitelně vykonávat žádnou veřejnou aktivitu ve prospěch národa, ke kterému se hlásil. Na vlastní žádost (viz výše) odjel roku 1851 do Uher, kde byl nově zřizován systém finanční stráže. Na území Slovenska vzniklo nově 17 nových žup. Koncem roku 1852 byl jmenován vrchním komisařem finanční stráže v Balašských Ďarmotách, takže se měl v Uhrách usídlit a Němcová s dětmi se měla z Prahy stěhovat za ním, což by udělala jen velmi nerada.

V březnu 1852 napsal Helcelet Němcové dopis, ve kterém sděluje, že se rozhodl ukončit mezi nimi cokoliv víc než přátelství.⁴⁰ Nejčastějšími korespondenty se stala rodina

³⁸ MORAVA: Někdejší Betty, s. 69.

³⁹ NĚMCOVÁ, Božena a Robert ADAM. Korespondence II. Praha: Lidové noviny, 2004, s. 10. ISBN 80-7106-697-4. Dále jen: NĚMCOVÁ: Korespondence II.

⁴⁰ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 229.

Rottova, hlavně sestry Žofie a Johana. Mladší sestra Johana se provdala jako Mužáková. Proslavila se jako spisovatelka pod pseudonymem Karolina Světlá. Blízké přátelství s rodinou Rottových skončilo roztržkou v roce 1855.⁴¹

Na obzoru se pomalu objevil nový muž, a to v souvislosti se zdravotními obtížemi – mladý lékař Vilém Dušan Lambl, kterého poslal Čejka. V srpnu 1852 odjela Němcová s celou rodinou včetně psa Vidáka za manželem do Ďarmot, vrátila se až v říjnu – toto je tedy její druhá cesta „za hranice“, která je jí později i inspirací. Daří se jí tam podle dopisů dobře, zdejší povětrí i strava jí svědčí, nemarodí, dopřává si i lázeňské koupele. Více v kapitole o Slovensku.

Doma v Praze k ní však poté promluvil stárnoucí Čejka památná slova: „*Jak dlouho Božena Němcová v české literatuře již působí? Nemýlím-li se, zajisté celé desítiletí, ne-li více, a dosud kde nic tu nic. Kdy se konečně vzdáte té své manie popisovati, jaké mají tam mašle a tu lemy u sukně...? ... Nejvyšší čas, abyste se dala do pořádné práce a sběratelský svůj úkol postoupila lidem, kteří jiného a lepšího nedokážou.*“⁴² Němcová si uvědomila, že v Praze přelom ve tvorbě nenastane a pomalu se začala balit. 9. 5. 1853 odjela Němcová s dcerou Theodorou, synem Jaroslavem a služkou Marií Votovou za manželem do Balašských Ďarmot. Synové Hynek a Karel zůstali u Josefa Franty Šumavského. Trápila ji nešťastná láska k Vilému Dušanu Lamblovi. Její jedinou útěchou jsou děti. „*...a nebudu nikdy a nikde šťastná, tak málo zde jako kde jinde! Láska k dětem je mé jediné štěstí...*“⁴³ Syn Jaroslav se tou dobou zotavoval z tyfu, u Hynka se začala ale projevovat tuberkulóza, což zatím netušili, a dcera Theodora trpěla skrofulózou, měla napadeny lymfatické žlázy a uzliny na krku bakteriemi tuberkulózy. Vznikají kvůli tomu abscesy, dutiny naplněné hnisem ohraničené zánětlivou tkání.⁴⁴

S bydlením byla nespokojená, jenže předem nedala mužovi vědět, že přijede, a tak vlastní byt zřejmě mít jen tak mít nemohla, protože tam bylo tuze draho. Nakonec se však zadařilo. Hned začala pěstovat všelijakou zeleninu. V dopisech popisovala místní obyčeje a

⁴¹ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 382 a 384.

⁴² MORAVA: Někdejší Betty, s. 73.

⁴³ NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 32.

⁴⁴ Tamtéž, s. 384.

stěžovala si na věčné bolesti, které přetrvávaly již od narození posledního syna Jaroslava v roce 1842.

Na Josefa Němce přišlo udání, ve kterém stálo, jak nesnáší Němce. Odmítali se ženou posílat děti do německé školy a založili protiněmecké spolky Besedu a Svornost. V Domažlicích bylo sepsáno na 24 svědeckých výpovědí, které Němcovi jen přitěžovali; proti stála argumentace místních. 2. 6. 1853 na základě udání pro politické pletichy v letech 1848–1849 byl Němec suspendován. Vedl prý velezrádné řeči a byl zuřivým Čechem s republikánským smýšlením. Byl mu pozastaven plat, dostával pouze jeho třetinu, tak zvanou alimentaci. To byla velmi tvrdá rána, neboť to ročně znamenalo 260 zlatých, a jen na syny do Prahy měsíčně posílali 30 zlatých.⁴⁵ Z Ďarmot se Němec nesměl vzdálit a bylo proti němu zahájeno soudní vyšetřování.⁴⁶

Prahou se začaly šířit klepy v souvislosti s Němcovými. Ji to trápilo a rozčilovalo; svěřovala se Mužákové. Z dopisů od synů a Lambla z Prahy se opožděně dozvěděla o zhoršujícím se stavu syna Hynka, který se z kašle již nezotavil, a propukla u něho tuberkulóza. 17. října přijela Němcová do Prahy. Hynek byl na tom již velmi špatně a zemřel o dva dny později. Pohřbili ho na Olšanských hřbitovech. Pro matku to byla samozřejmě rána nejbolestnější. Jak píše autorka předmluvy druhého svazku korespondence – „...její děti pro ni vždy představovaly, i ve svízelných, trudných a téměř beznadějných letech, především silnou kotvu, pro ně žila a pracovala s nadějí, že je postaví do života a že se na nich dožije radosti.“⁴⁷ Velmi se rozstonal také Jaroslav. Uzdravil se z tyfu a záhy také dostal tuberkulózu, ze které se ale naštěstí oproti jeho bratrovi uzdravil.

Vyšetřování muže pokračovalo, na rodinu Němcových se vyptávali prakticky na všech místech jejich pobytu. Němcová si stěžovala na jejich situaci; bydlela nyní v Praze s dětmi ve vlhkém bytě v Žitnobranské (dnes Ječné) ulici a bez peněz za drahých životních nákladů v Praze. Neměla ani na základní potraviny.⁴⁸ Peníze jí několikrát půjčoval také Jan Evangelista Purkyně. Byla opravdu v neutěšené situaci. V této době se ale vzhledem k událostem zlepšil chladnoucí vztah manželů. Němcová povzbuzovala svého manžela

⁴⁵ MORAVA: Někdejší Betty, s. 82.

⁴⁶ NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 387.

⁴⁷ Tamtéž., s. 16.

⁴⁸ Tamtéž, s. 60-61.

v dopisech, snažila se ho přivést na jiné myšlenky. On byl k ní zase velmi vnímavý, dovedl ji ocenit. Nezapomínal na práci své ženy a snažil se ji zajistit, přestože sám trpěl nedostatkem financí a výčitkami. Tato situace však neměla nekonečného trvání.

Přes zákaz opouštění Ďarmot se Josef Němec vydal s přítelem Josefem Daňkem do Bánské Bystřice. Obchodně, protože Daňek podnikal v pivovarnictví a poblíž Ďarmot chtěl koupit usedlost. Byli ale bez pasu zadrženi jako politicky podezřelí a uvězněni na několik dní. Poté byla u Němce provedena v Ďarmotech domovní prohlídka, při níž ale nic vyloženě protirakouského nenašli.

V této době již píše Němcová Babičku, kterou dokončila v červenci 1854. „*Napsala jsem povídku delší, ale kněhkupci krčí ramenoma, že jsou špatné časy, malý odbyt kněh a že by mi napřed nemohli nic dát.*“⁴⁹ Hledá prakticky jakoukoliv možnost, jak si přivydělat, ale nezaměstnaných žen je mnoho. Jednu chvíli dělala společnici dámě v blázinci. Spousta přátel se k ní otočila zády, jak to v nouzi bývá. V těžkých chvílích neznámému adresátovi poznamenává: „*Milý příteli, někdy se mně to živobytí tak hnusí, že bych je hned odhodila. Když si ale pomyslím, že je na světě tisíců a tisíců lidí mnohem, mnohem nešťastnějších, pak se stydím, že jsem tak malomyslná...*“⁵⁰ Cítí se slabě na těle i na duchu. Manžel zatím pravděpodobně trpěl úplavicí. Začátkem září mu vrátili alespoň pozastavenou alimentaci. Přemýšlel o odchodu do předčasného důchodu, kdy by podle zavedeného systému Josefa II., měl dostávat zhruba polovinu platu. Rozčiluje se, že pokud už mu úřady přiřknou nějaké peníze, posílají je velkou oklikou, takže jejich doručení trvá třeba měsíc.

V říjnu 1854 se Němcová s dětmi přestěhovala z Ječné ulice do ulice Pod Emauzy (dnes v místě ulice Na Hrádku a Vyšehradská). Neměla doplacené ještě peníze za Báchorky, navíc dlužila, minimálně Pospíšilovi za domažlické knihy, jak je psáno výše. Vůči Babičce byla skeptická, dílo se jí nezdálo tak dobré navzdory tomu, že ho okolí chválilo. Plánovala podat ucelený obraz „*Cestopisní obrazy z Uher a Slovenska*“, námětů měla dost, ale bála se, že pro to pak nebude odbyt.

Manžel Němcové do Prahy posílá spoustu dopisů, dost dlouhých; popisuje téměř každý svůj den, jak se potýká s obtížnou situací v Uhrách. Řeší denní starosti, má nouzi

⁴⁹ NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 78.

⁵⁰ Tamtéž, s. 81.

i o oblečení. V lednu 1855 si zažádal o svolení jet do Prahy za rodinou. V té době získá Němcová sympatie k dalšímu muži, je jím opět medik Hanuš Jurenka. To už nebyl člověk tak skvělého charakteru, naopak celkem přízemní, ale zjevně jí nevědomky pomáhal překlenout trápení: „*Obráz jeho provázel mne všade, já s ním vstávala i lehala, já před ním klečívala jako před bohem!*“⁵¹ A v dopisu neznámému adresátovi vzpomíná na šťastné chvíle dětství. „*...mne zpomínka na můj mladý věk, ačkoliv byly děje velmi nepatrné, vždy mile dojme a že ráda o něm povídám.*“⁵² V této době vyšla v almanachu Lada Nióla povídka Sestry, která ale měla rozporuplnou kritiku,⁵³ a v témže almanachu také pohádka O dvanácti měsíčkách. V Praze od února 1855 s nimi bydlel Němec, který čekal na výsledek svého vyšetřování. Stěžuje si, že zde nemá žádnou práci, celý den sedí doma, kouří a zlobí se na celý svět – jak sděluje Němcová v jednom ze svých dopisů. Ona zatím napsala povídku Karla do almanachu Perly české plus jednu pohádku ze Slovenska.

V červnu 1855 píše po dlouhé době Janu Helceletovi. Chce mu poslat Babičku, kterou Pospíšil vydá ve čtyřech sešitech, protože to vyjde levněji. První vyšel v květnu, druhý v červnu. Svěřuje se, že se v manželství trápí, manžel stále nemá rozsudek. Před neveselou realitou utíká do literární tvorby. Šemberovi pak zase píše o Babičce, kterou mu zasílá k přečtení. „*Začala jsem v tom pracovat po Hynkové smrti, v nejtrapanější době mého života – když mne omrzelo v světě žít. – Utekla jsem do toho osamělého stavení v malém údolíčku, k nohous milé babičky...*“⁵⁴ I jinému adresátovi píše melancholické vzpomínky na období dospívání. V této době je, dá se říci, literárně nejaktivnější. Uzavřela smlouvu také s nakladatelkou Kateřinou Jeřábkovou o příspěvku do Bibliotéky českých původních románů historických a novověkých, vycházejících v letech 1855–1860. Byla jím Pohorská vesnice v roce 1856. Přesto má každý měsíc problém se zaplacením činže, financí se jí stále nedostávalo.

V srpnu se vydává Němcová na poslední čtvrtou cestu na Slovensko. Přes Vídeň a Bratislavu, Ostřihom, Levice, Bánskou Štiavnicu a Zvolen do lázní Sliač.⁵⁵ Syn Karel v září mezitím dostal výuční list zahradníka. Ke konci září Němcová odcestovala z lázní Sliač

⁵¹ MORAVA: Někdejší Betty, s. 99:

⁵² NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 128.

⁵³ Tamtéž, s. 429.

⁵⁴ Tamtéž, s. 142.

⁵⁵ MORAVA: Někdejší Betty, s. 114.

do Bánské Bystrice. Ve Sliači byla vzornou pacientkou, byť zatím nevěděla, zda jí léčba pomohla. Domnívala se, že se právě v Bystrici plně zotaví.

Mezitím je neustále sledována, o čemž ví. Manžel po ní chce, aby se vrátila domů, což mu v dopisech vymlouvá. Píše, že by jí cestu ani nepovolil, kdyby nevěděl, že jede i ze zdravotních důvodů. Němcová zatím navštěvuje známé, cestuje po okolí Bystrice, sbírá lidovou slovesnost. Manželova zlost se stupňuje, vyčítá Němcové lehkovážnost, že nemají co jíst, čím si topit, že jedná neprakticky. „*Dětem psát je tolik jako nic, příd' a jednej, když chceš, aby děti z toho něco měly. Chudáci jsou celý ztrápený, že máma tak málo o ně dbá. – Ty máš tu vadu a slabost, že tě každý lehko obulíkovat a že vlezeš hned každému, kdo ti jen trochu příznivé oko ukáže, do prdele, abych tak v krátkosti řekl.*“⁵⁶ Němec s dětmi se má stěhovat do jiného bytu ve Štěpánské ulici.

Na rozkaz od policie se Němcová 23. 10. vrátila do Prahy. Na Slovensku nad ní totiž nemohli mít takový dohled. Zpráva vedoucího Nejvyššího policejního úřadu zněla: „*Božena Němcová, opatřená cestovním listem jen k použití lázní sliačských, jeví se pro své styky velmi podezřelou, a proto bylo by ji zapotřebí vykázat zpět do její domoviny.*“⁵⁷ Němcová totiž pokračovala ve sbírání poznatků o lidové kultuře, jezdila na výlety a navštěvovala známé. Manžel si zatím složil zkoušku ze zbožiznalství a učí se o kupectví; snažil se najít nějakou práci.

V dubnu 1856 odjel syn Karel zahradničit k prarodičům do Zaháně. Mělo mu být 17 let. Němcová mu píše dlouhé dopisy; dává mu rady do života. V květnu vyšel druhý svazek Pohorské vesnice jako čtvrtý svazek Bibliotéky českých původních románů historických a novověkých.⁵⁸ Dále v Koledě vyšla povídka V zámku a v podzámčí a pohádky O Kovladu a O Víťazkovi. Plánuje cestopisné obrazy ze Slovenska, ale stěžuje si na málo klidu na psaní. Janu Helceletovi v dopise z května 1856 nařiká na nešťastné soužití s manželem. Ten čeká, až mu přidělí místo. Manželství funguje spíše formálně, bez intimního styku. S Jurenkou také zpřetrhala vazby, neboť natrvalo odešel jako lékař do Březnice z Příbrami.⁵⁹ Služka Marie Votová dala u Němců výpověď, navíc se poté domáhala soudně doplatku dlužné mzdy. Místo

⁵⁶ NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 195.

⁵⁷ MORAVA: Někdejší Betty, s. 118.

⁵⁸ NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 467.

⁵⁹ MORAVA: Někdejší Betty, s. 122.

ni přijali Marii Klasnou, která ale čekala nemanželské dítě. V červnu dopsala Němcová povídku V zámku a v podzámčí a plánuje Obrazy ze Slovenska. Také napsala povídku Chudí lidé s původním názvem Alina. Měla obavy o zbavení manžela penze a vyhoštění z Prahy. „Živím svou rodinu jen duševní prací, ale považte, jak mohu psát, když v mé hlavě plno starostí o skývu chleba straší jako těžká mlha. ... Jak je mi bolno, když vidím své děti chodit v záplatovaných šatech vedle dětí bohatých rodičů!“⁶⁰ Jak Morava píše, spala v té době v plesnivé posteli, děti byly podvyživené a churavěly, neměli co do úst. Němec měl dostat službu v Bydžově, coby městský *duchodní*, ale nic nebylo zatím jisté. Němcová dokonce uvažovala o odcestování do Ameriky, jako to udělalo pár jejích přátel. S manželem se vztahy poměrně stabilizovaly; snažili se vzájemně vycházet navzdory nekončící nepřízni osudu. 5. září 1856 bylo Josefu Němcovi oznámeno, že bude přidělen k celnímu úřadu do Salzburku. Do toho je ještě 8 dní ve vazbě za údajné nepokoje, které vzbudil na Havlíčkově pohřbu. Nakonec byl ale umístěn ve Villachu (česky Běláku) v Korutanech, kam odjel 18. listopadu 1856.

Obrázek 2: Němcová se svými dětmi - zleva: Jaroslav, Karel, Hynek, Dora

Mladší syn Jaroslav začal od října 1856 chodit do reálky – veřejné c. k. české hlavní školy v Praze v Panské ulici, protože posud ve škole dobře prospíval.⁶² Dcera Dora se nacházela delší dobu v Poříčí nad Sázavou na ozdravném pobytu. Syna Karla Němcová

⁶⁰ NĚMCOVÁ: Korespondence II., 265.

⁶¹ Zdroj: Novinky.cz: Lenka Bobíková: Josef Němec – milující manžel i nebezpečný tyran slavné ženy.

⁶² NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 501.

plánovala zapsat do botanického kurzu v momentě, kdy by měl nastoupit vojenskou službu, aby se jí tak vyhnul.

Sestře Adéle do Zaháně napsala Němcová v listopadu 1856 dopis, ve kterém se svěřuje o svém manželském životě. Že se vdala převážně z mladické nerozváženosti a kvůli přemlouvání matky a Němce, ale brzy pochopila, že mezi ním a manželem nikdy nezavládne opravdová harmonie. Je vděčná poezii a svým dětem, které jsou její štěstí v životě. O muži píše: „*Můj muž si mě nyní váží, ano miluje mě z celé duše – a kdyby bylo možné, aby v mém srdci znovu vypučela vychladlá úcta a láska, mohlo by vše probíhat dobře – ale bohužel – srdce si nedá poroučet –.*“ Němce manželka stále tělesně přitahovala, on ji však nikoliv. Vzpomíná na dětství v Ratibořicích. „*Nikdo z vás nevidí milé Ratibořice tak krásné jako já! Vy v nich vidíte jen prózu skutečnosti, mně zůstaly rájem! – Každý kámen, každou květinu vidím ještě, jaké byly, když jsem byla děvčetem, děvčetem plným fantazie – a Ty dítětem...*“⁶³

Syn Karel po téměř roce v Zaháni přemýšlí, kam by ještě vycestoval na zkušenou. Němcovi se ve Villachu líbí. Pěkná krajina, dobří lidé, celkem levně. Celá rodina Němcových podle domovského práva z roku 1849 náležela nyní k obci Villach, bez ohledu na to, že by tam všichni skutečně bydleli.⁶⁴ Němec tam strávil i Vánoce toho roku. Němcová s dětmi je strávili s nynější domažlickou služkou Marií Langhammerovou v Praze odkázáni na štedrost a soucit svých přátel. Díky darům nezůstali o hladu.

V těžkém období 50. let potkala Němcová řadu nových přátel mladé generace, kteří k ní vzhlíželi jako k emancipované nadané spisovatelce a hrdé vlastence. Musela si ale zároveň uvědomovat, že sblížení s takto mladými lidmi je prehavé a ona stárne. Přátelství s jinými naopak nadobro skončila kvůli neshodám, například s rodinou Rottovou.

1.8 Poslední léta života

Po Novém roce 1857 se objevily u Němcové příznaky tyfu. Neustále kašlala a na těle se tvořily vředy, trpěla průjmy a gynekologickými obtížemi. Tou dobou měla rozpracované povídky Světlo a stíny a Žena z lidu. Pokud se alespoň trochu najedla, byl to svátek. Syn Karel se v Zaháni zamiloval do své tety Adély, o čtyři roky starší. Kvůli neustálým starostem

⁶³ NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 319.

⁶⁴ Tamtéž, s. 256.

Němcová celé noci proplakala. V červnu 1857 došlo k jakémusi usmíření manželů, psala mu mimo jiné: „*Málokterá žena má tak v uctivosti manželskou důstojnost, jako já měla a mám, ale víru jsem v ní pozbyla záhy. Kde ji vidět? – Samá lež, klam, privilegované otroctví, nucená povinnost – zkrátka sprostáctví. Moje srdce bažilo být velmi milováno, mně bylo lásky zapotřebí jako květině rosy – ale darmo jsem hledala takovou, jakou já cítila.*“ Zároveň ale dokládá: „*Kdyby té lásky, té poesie ve mně nebylo, jakže bychom my spolu žili? ... To však je pravda, že když jsi vzdálen, se mi zdáš pěknější a že po Tobě častěji si zatoužím.*“⁶⁵ Byl to nejhezčí dopis, který mu kdy napsala. Díky přátelům Němcové (Čejkovi, Palackému, Fričovi a jiným) mohla alespoň Dora studovat francouzštinu a hru na klavír a ze dne na den nějak přežívali. Situace se ale nelepšila, ba naopak. Němcová dostala od domácích právní výpověď a měla přijít o všechnen nemovitý majetek kvůli nezaplacenému nájmu. Zachránila ji příznivkyně, která částku vybrala od všech známých. Přestěhovali se do dvou pokojů v Řeznické ulici u Karlova náměstí. Věrných přátel ale ubývalo; psala: „*...Pracujte, dělejte! Jim je snadno dělat! Myslejí, sprostáci, když švec může s hladovým žaludkem botu ušít, že spisovatel může román ukovat.*“⁶⁶ Němec ve Villachu zatím po poslední žádosti o přeložení rezignoval a přestal úplně chodit do práce, stávkoval. Byl psychicky na dně, zažádal si v srpnu 1857 o penzi a lékařem byl uznán tělesně i duševně neschopný další práce. Tak byl 19. září 1857 penzionován, ročně mu až po roce přiznali důchod tři sta padesát zlatých.⁶⁷

Odjel poté do Zdic v okrese Beroun, kde si měl přivydělávat u místního cukrovaru, a tam se mu dobře dařilo. Na syna Karla zanevřel, zatímco Němcová mu posílala do Zaháně vyčítavé dopisy – neozval se od roku 1856 až do podzimu 1857.⁶⁸ Snažila se dávat dohromady Slovenské pohádky a pověsti, ostatně na Slovensko se chtěla ještě vrátit. Situace se trochu ustálila, dokonce se vrátila do společnosti, kde nastupovala nová generace se jmény jako Hálek a Neruda – i ti jí byli ochotni pomoci. Pak zase ale styky ustaly. Nicméně Němcová se dala do práce. Vyšel Dobrý člověk a Chýše pod horami.

Němec se vrátil domů, protože jeho zaměstnavatelé dostali strach. Úřady je totiž upozornily, že se neměl vzdalovat z bydlíště. Nadřízení syna Karla ze Zaháně poslali do zahradnictví v Postupimi, od příbuzných v Zaháni nedostal na cestu vůbec nic – Němcová

⁶⁵ SOBKOVA: Portrét Boženy Němcové, s. 168.

⁶⁶ MORAVA: Někdejší Betty, s. 147.

⁶⁷ Tamtéž, s. 148.

⁶⁸ MORAVA: Někdejší Betty, s. 151.

mu celý podzim 1858 sháněla po Praze šatstvo na zimu. Soužití s Němcem bylo čím dál horší, jak se svěřovala Karlovi: „*Sestárlna jsem velmi; dokud táta doma nebyl, pracovala jsem více, ale teď je mi těžko, protože nemám upokojenou chvíli.*“⁶⁹ Odjel pak v dubnu 1859 pracovat na zámek ve Velkých Dvorcích. Odjel i syn Jaroslav – kreslit pro odborný časopis hrady a kostely na Nymbursku – a Theodora do Domažlic. Karel se dostal koncem roku 1859 do Rájce nad Svitavou na skromné zahradnické místo. Vztahy mezi manžely se vyostřily natolik, že Němec vypracoval 30. listopadu 1859 dokument, ve kterém požaduje, aby Němcová opustila jeho byt, bez nároku na finance. Jako důvody uvádí dlouhodobý odpor k jeho osobě, nedbalost, neuvážený život a nakládání s penězi apod. Pak se zase rozmyslel, že odejde on. Přitom zatímco se užíral tím, že žijí jen z jeho peněz, neměla Němcová na Štědrý den opět pro děti a sebe více než kousek ryby a jedno jablko.⁷⁰ Jejím nejčastějším literárním žánrem byly opět prosebné dopisy. Rodina potřebovala zhruba šedesát až sedmdesát zlatých měsíčně, z toho Němec dával asi třicet a zbytek všemožně dávala dohromady ona. Byla přesvědčená, že jí už moc času nezbývá, a jak dnes víme, z jejích vleklých ženských chorob se opravdu rozvíjela rakovina dělohy. Jaroslav měl odjet 10. dubna na studie malířství do Mnichova. I na něho už otec zanevřel. Němcová toho využila, aby muži oznámila, že se s Dorotheou stěhuje do domu s příhodným názvem U Archy Noemovy. Situace se vyhrotila natolik, že Němec manželku surově zbil. Zde se snažila pracovat, ale moc jí to nešlo, jak byla psychicky i fyzicky už zcela vyčerpaná. Přitom synům docházely finance; Karel se přesunul do zámku Jezeří u Krušných hor. Němec se nastěhoval k ní do Archy a peklo začalo znovu. Brzy kvůli tomu dostali výpověď, přestěhovali se do Mezibranské ulice na kraji Nového Města. Jaroslav si další studium malby nemohl dovolit, na cestu zpět neměl a prakticky se z něj stal bezdomovec. Vrátil se nakonec zubožený do Prahy, kde si sehnal práci retušera ve fotoateliéru. Přijel i Karel, do košíkářského zahradnictví Klamovka.

⁶⁹ MORAVA: Někdejší Betty, s. 157.

⁷⁰ Tamtéž, s. 162 – 163.

⁷¹ I pro Němcovi byl přelomový rok 1861. Díky uvolnění tisku Němec získal v obnovených Národních listech práci administrátora.⁷² Jeho žena chřadla, musela mu platit za byt a stravu a upadala do apatie, neustále krvácela z pochvy. Když přišel Němec s tím, že se přestěhují do domu U Tří lip v ulici Na Příkopě, nelenila, schovala 350 zachovaných dopisů korespondence, sbalila pár věcí a hodlala vyrazit na venkov – dát se do pořádku a

Obrázek 3: Manžel Josef Němec

pracovat. Stěží utekla před dalším incidentem, útočiště našla u dávného zmíněného přítele Daňka v Chlumci nad Cidlinou. Pak si najala pokojík v hotelu v Novém Bydžově, rodném městě svého muže. Měla rozpracováno celkem 5 děl, žádné už nedokončila. Dojata byla vyznáním úcty, které jí projevili studenti na místních studentských oslavách. To byl podnět pro Němce, který se chtěl smířit, ale bez výsledku. Nakladatel Antonín Augusta, se kterým konečně uzavřela seriózní smlouvu na honoráře za vydávání jejích děl, ji ubytoval v Litomyšli. Jenže plánované vydání *Babičky* se zadrhlo, Němcová byla vysílená na její úpravy a Augustovi docházela trpělivost. Najednou nikde nebyla vítaná. A rakovina

postupovala. Poslední měsíce byla v izolaci od okolí a poslední dopis z října 1861 byl dosti pomatený.

Na konci listopadu se objevil v Litomyšli manžel. Zaplatil všechny účty a Němcovou v hrozném stavu odvezl do Prahy, kde ji obklopily všechny děti. Lékaři konstatovali, že se nedá již nic dělat. U lůžka se scházeli i přátelé, kteří na ni již před dlouhou dobou zanevřeli. 21. ledna 1862 odešla tiše, bez bolestí. Pokud bychom za rok narození považovali 1820, nedožila se ani 42 let. Smrt vyvolala velký ohlas. Dramatik a spisovatel Vítězslav Hálek například napadl český národ, „že nechal svou velkou spisovatelku malodušně a tupě upadnout do bídy“.⁷³ Realita byla však taková, že i jiní velikáni, jako Mácha, Tyl či Havlíček dopadli neslavně, bez pomoci.

⁷¹ Zdroj: Novinky.cz: Lenka Bobíková: Josef Němec – milující manžel i nebezpečný tyran slavné ženy.

⁷² MORAVA: Někdejší Betty, s. 171.

⁷³ Tamtéž, s. 188.

Boženu přežila i její matka Terezie, o rok. Manžel Josef Němec ke konci života vybíral potravní daň v rodném Novém Bydžově a zemřel roku 1879. Syn Karel se tam stal učitelem na vyšší hospodářské škole, po dalších 26 letech ředitelem zemského pomologického ústavu v Troji u Prahy. Dožil se roku 1901. Jaroslav byl profesorem kreslení v Oděse a ředitel gymnázia, studoval v USA a Kanadě, zemřel v roce 1898. Nejdéle žila dcera Theodora, zemřela až roku 1920. Působila 46 let jako učitelka na dívčí škole v Jičíně.⁷⁴

2 Kompletní seznam tvorby

V této kapitole nalezneme komplexní tabulku děl a příspěvků, které Němcová publikovala nebo byly publikovány po její smrti (tyto mají červeně vyznačená data). Patrně žádná literatura totiž takový seznam neobsahuje, nejspíš nic obdobného není ani na internetu. Vše je vypracováno do tabulky řazené chronologicky od nejstaršího. Relativně málo děl vyšlo samostatně, většina byla příspěvky v periodikách. Bylo velmi obtížné u některých zjistit, kdy byla vydána, u jiných bylo uvedeno pro změnu více roků vydání. Cestopisné příspěvky jsou shrnuté zvláště do tabulky pod názvem Národopisné a cestopisné obrazy, jak vyšly později knižně. Jejich seznam je umístěn pod tabulkou. Řada dalších příspěvků byla vydávána po smrti Němcové. Hlavně sbírky ze zápisníků, myšlenky apod.

NÁZEV	LIT. ÚTVAR	VYDÁNO	KDE VYŠLO
Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska	cestopisné črty	sbírka knižně 1955	všechny jmenované pod tabulkou vycházely v různých periodikách
Národopisné a cestopisné obrazy z Čech	cestopisné črty	sbírka knižně 1951	všechny jmenované pod tabulkou vycházely v různých periodikách
Slavné ráno	báseň	1843	časopis Květy
Ženám českým	báseň	1843	Květy
Moje vlast	báseň	1844	Květy
Devět křížů	povídka	1844	časopis Česká včela
Vodník	báseň	1844	Česká včela
Znamení	báseň	1844	Květy
Touha	báseň	1844	Česká včela
Hvězda má	báseň	1844	Česká včela
Silný Ctibor	povídka	1844	Česká včela
Rousín (později název Rozkoš)	povídka	1844	Česká včela
Národní báchorky a pověsti 1 - 7	pohádky	1845 - 1847	rozšířeně 1 - 14 v letech 1854 - 1855

⁷⁴ MORAVA: Někdejší Betty, s. 190.

O prstonárodním léčení na Domažlicku	cestopisná črta	1846/47	
Národní hádanky	hádkanky	1847	Květy
bezejmenné příspěvky		1847	Pražské noviny
bezejmenné příspěvky		1848 - 1849	Národní noviny
bezejmenné příspěvky		1849	Národní noviny. Večerní list
Baruška	povídka	1853	kalendář Koleda
Dlouhá noc	povídka	1846	Česká včela
Domácí nemoc	povídka	1846	Česká včela
Obrázek vesnický	povídka	1847	Česká včela
Hospodyně na slovíčko	povídka	1848	Moravský národní list (příloha Moravských novin)
bezejmenné příspěvky		1849 -1861	Nový i starý vlastenecký kalendář na rok Páně ...
Čertík	povídka	1851	Moravský národní list (příloha Moravských novin)
Viktorka	pohádka	1852	kalendář Koleda
Kávová společnost	satirická próza	1855	časopis Rachejtle (Václav Čeněk Bendl)
Čtyry doby	povídka	1855	rukopisný sborník pro r. 1856 pro J. V. Friče
Pohádka o kohoutkovi a slepičce	pohádka	1855	Štěpnice
Karla	povídka	1855	almanach Perly české
Pomněnka šlechetné duši (Rozárka)	povídka	1855	časopis Poutník z Prahy
Sestry	povídka	1855	almanach Lada Nióla
O dvanácti měsíčkách	pohádka	1855	almanach Lada Nióla
Babička	novela	1855, opravená 1862	vydáno samostatně
Výklad historie	satirická próza	1855	časopis Rachejtle (Václav Čeněk Bendl)
Pohorská vesnice	novela	1856	Bibliotéka českých původních románů; ve dvou dílech
Divá Bára	povídka	1856	kalendář Česká pokladnice
Zklamaná naděje	pohádka	1856	Zlaté klasy
Lesní ženka	pohádka	1856	Zlaté klasy
Chudí lidé	povídka	1857	časopis Poutník z Prahy, kalendář pro r. 1857
Matka... hrajíc si s nemluvnátkem	říkadla	1857	Štěpnice
Zábavky dětské	říkadla	1857	Štěpnice
V zámku a v podzámčí	novela	1857	kalendář Koleda

Slovenské pohádky a pověsti 1 - 10	sbírka	1857 - 1858	vydáno samostatně
Dobry člověk	povídka	1858	časopis Posel z Prahy
Chyže pod horami	povídka	1858	almanach Máj
Slovenské popěvky	popěvky	1858	Štěpnice
Srbské pohádky ze sbírky Vuka Karadžiče	překlad pohádek	1858	kalendář Koleda
bezejmenné příspěvky		1858	Památky archeologické a místopisné
Zpěvanky	popěvky	1859	Štěpnice
Vánoční hra slovenských chlapců	cestopisná črta	1859	Štěpnice
Kraje a lesy na Slovensku	cestopisná črta	1859	Živa
Pan učitel	povídka	1860	kalendář Sborník
bezejmenné příspěvky		1860	Obrazy života
Obrazy ze života Slováků	cestopisná črta	1858	Posel z Prahy
Starobulharské prstonárodní názvosloví hvězd	cestopisná črta	1860	Živa
O Pánu bohu 1 - 10	pohádky	1863	Sebrané spisy
Nemušti jazyk	pohádky	1890	Sepsané spisy
Děvojka, vdovice a puštěnice			
Dnes mně, zítra tobě			
Děvojka rychlejší koně			
Poklad			
Starobulharské prikazky o Dědo-gospodu 1 - 3			
Luzná nemoc	báseň	1911	Osvěta
Urozený a neurozený	povídka	1919	Sebrané spisy
Cesta z pouti	povídka	1926	Časopis pro moderní filologii
Zápisky z cesty na Kokořín	cestopisná črta	1950	Marginálie
Zápisy z cesty do Sliache	cestopisná črta	1950	Lidové noviny ⁷⁵

⁷⁵ FORST, Vladimír, Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT (eds.). Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0468-8.

2.1 Národopisné a cestopisné obrázky z Čech

- Obrazy z okolí domažlického
- Selská svatba v okolí domažlickém
- Dopisy z lázní Františkových
- Koncert v Domažlicích dne 6. ledna
- Z Domažlic
- Obrázek z okolí domažlického
- Selská politika
- Ze Všerub
- Z Neumarku
- Od Domažlic
- Hospodyně, na slovíčko
- Královské hraniční město Brod v lese v Bavořích
- Dětské hry
- Národopisné drobnosti
- Zařikávací formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá
- Hry⁷⁶

2.2 Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska

- Vzpomínky z cest po Uhřích
- Z Uher
- Uherské město (Ďarmoty)
- Obrazy ze života slovenského – domácí život
- Kraje a lesy na Zvolensku
- Poslední medvěd na Čerchově, u Chodova nedaleko Domažlic a honba na medvěda na Polhoře v Gajdošově potoku na Slovensku
- Slovenské starožitnosti
- Starožitné památky v Podhoří Buku v Stolici Boršódské

⁷⁶ NĚMCOVÁ, Božena: Národopisné a cestopisné obrázky z Čech. 1.vyd. Praha: Československý spisovatel, 1951. 231 s.

- Hry, hádanky, písňe a říkanky⁷⁷

3 Vztah k venkovu

Ve vztahu k venkovu jsou vytyčeny stěžejní oblasti, jimž se Božena Němcová ve svých dílech věnovala. Korespondují s obsahy a okolnostmi vzniku čtyř děl, která jsou v práci popsána. Danými lokalitami jsou Náchodsko, Chodsko, Nymbursko a Slovensko. Pořadí není náhodné, vzniklo seřazením od nejstaršího místa pobytu po nejmladší. O obsahu několika vybraných děl je napsáno níže. Nyní se pokusíme zachytit skutečné vnímání daných oblastí, přičemž primárním zdrojem je zmiňovaná osobní korespondence Němcové, vydaná ve čtyřech svazcích, druhým zdrojem jsou příspěvky – poznatky, které sepisovala a rozličně vydávala, aby svými „objevy“ neznámého folkloru mohla obohatit i další lid. Jako doplňujícím vzorem jsou další národopisné knihy, které dotváří obraz tehdejší doby a místa.

Každá oblast svou specifickou etnografií, vždy se jedná o regionální dějiny. V 19. století stavovský a feudální řád neumožňoval, aby se činnost venkovského poddanského člověka rozvíjela i na jiné pole působnosti, než byla rodina a domácnost. *„V tomto, do světnice a chléva a do polí a pastvin uzavřeném dění je nutné hledat pravou a nejosobitější tvář dějinné vesnice, neboť zde mohl sedlák i selka, chalupník, podsedeč i podruh plně se rozvíjet a vládnout nad věcmi, žít bez zásahu zvenčí, zde v těchto činnostech a ve svém lidovém duchovním životě mohli se všichni cítit daleko svobodnější než za hranicemi své duše a svého statku.“*⁷⁸ Vesnice se často orientovala jen sama na sebe, pokud se nejednalo o velký zásah jako například války, dalo by se říct, že si žila svým vlastním životem. Silně ji určovaly její tradice, zvyky a historie. Významný historik František Kutnar toto označuje termínem „dějinná tvářnost české vesnice“.⁷⁹ Život vesnice je cyklický a plyne pomaleji než ve městě. Přitom je ale ovlivněn vyššími hospodářskými, národními, společenskými a jinými kontexty. Na jednotlivé dějiny tudíž nelze nahlížet bez jejich uvážení.

⁷⁷ NĚMCOVÁ, Božena: Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska. 1. vyd. Praha: SNKLHU, 1955. 392 s.

⁷⁸ BENEŠ, Zdeněk. Venkov v historickém myšlení Františka Kutnara. Ruralismus, jeho kořeny a dědictví. in: Z Českého ráje a Podkrkonoší: vlastivědný sborník. Semily: Státní okresní archiv Semily, 2005, s. 196 – 197. ISSN 1211-975x. Dále jen BENEŠ: Venkov v historickém myšlení F. Kutnara.

⁷⁹ Tamtéž, s. 197.

3.1 Náchodsko (dílo Babička)

Vzpomínky na Náchodsko se v jednom liší od ostatních 3 oblastí pobytu Němcové. V lokalitě kolem východočeských Ratibořic totiž Němcová prožila své dětství a dospívání, nejhezčí období svého života. Ke vzpomínkám z této doby se vracela po celý svůj život, inspirovaly ji k napsání nejznámějšího díla – Babičky. Na rozdíl od ostatních oblastí je proto tato kapitola sestavená trochu jinak – jako popis toho, jak to v Ratibořicích skutečně vypadalo ve zmíněné době. O osudech předobrazů jednotlivých „hrdinů“ si poté řekneme více v kapitole Babička.

„Božena Němcová pravdivě líčí život na Náchodsku v době rozpadajícího se feudalismu prvních tří desetiletí XIX. věku. Babička žije způsobem svých předků, peče doma chléb, spřádá len, pro každou životní situaci má své východisko na základě pořekadla.“⁸⁰

Obyvatelé jsou všichni katolíci, jiná vyznání se neobjevují. Slaví všechny křesťanské svátky a chodí pravidelně do kostela. Vrchnost jim vládne vlídnou rukou. Jako jediný zdroj vzdělání je škola, kterou ale děti navštěvují nepravidelně. Vesničané nemají ponětí o politickém dění, o probíhajícím národním obrození. Jazyk převažuje německý. Z národopisného hlediska není v Babičce nic, co by se vyloženě vymykalo realitě. Popisuje tradice a zvyky z celého roku tak, jak si je pamatovala, či jak jí je vyprávěli známí z té lokality. Všechny situace a vztahy nebyly ale zdaleka tak harmonické, jak je líčí. Realističtější podání nalezneme například u Aloise Jiráska.⁸¹

Babička nebyla jediné dílo, ve kterém Němcová vzpomínala na Náchodsko. V Národopisných obrazech z Čech najdeme pasáže, kdy domažlické zvyky přirovnává k těm náchodským, konkrétně jedenáctý dopis, v němž objasňuje oslavy jejích nejoblíbenějších svátků – Velikonoc: Na Smrtelnou neděli začínali vynášením smrtky. Nejdříve ji patričně ustrojili, kolem krku měla věnec z *výdumek*, což jsou vyfouknutá vajíčka. Poté s heslem *„Smrt nesem ze vsi, nové léto do vsi“* ji odnesli k řece Úpě, kde ji zase odstrojili a do vody hodili s říkadlem:

⁸⁰ ŠŮLA: Sen o ratibořickém dětství, s. 91.

⁸¹ Tamtéž, s. 93.

*„Smrt plave po vodě, nové léto k nám jede,
léto, léto, léto, kdes tak dlouho bylo?
U studánky u vody, ruce, nohy mylo.
Fiala, růže kvěsti nemůže,
až jim Pánbůh zpomůže.
Svatý Petr z Říma pošle flaši vína,
abychom se napili, Pána Boha chválili.*

V blízkém Žernově a Zličí měli podobné zvyky. Děti si poté pohrály ‚Slunéčko a měsíček‘ a ‚Čukababu‘ a šly domů. Na květnou neděli babička natrhala proutky ‚kočiček‘ a každé dítě muselo jeden sníst, aby je přes rok nebolelo v krku. Odpoledne pak pletly dynovačky, neboli pomlázky.“⁸²

Co se týče života na náchodském panství, do jisté doby tam byly pro lid celkem příznivé podmínky. Otec Kateřiny Zaháňské vévoda Petr Kuronský byl osvícenec. Ačkoliv nebyla doposud zrušena robota, k čemuž mělo dojít patentem císaře Josefa II. už v roce 1790, Kuronský svým kontraktem robotní povinnost snížil. Založil také fond zvaný „Dar Petra, vévody Kuronského“ určený k potřebám poddaných. Do roku 1911 v něm bylo na 70 000 korun. V roce 1800 ale zemřel a panští úředníci už tak milostiví nebyli. Zvláště když Kateřina nebyla přítomna. Zejména vrchní komisař Václav Essenter, který ukládal nemilosrdně plnou robotu a placení. Do obcí, které odmítly robotovat, posílal vojsko. Robota byla úplně zrušena až v roce 1848. To zde již Němcová dávno nepobývala.

Oblast také často sužovaly povodně způsobené rozlitou řekou Úpou. Němcová se o nich zmiňuje i v Babičce. Sama si totiž pamatovala povodně z let 1829 a 1834. Doslechla se i o nejničivější vodě z roku 1843, kdy podle dochovaného záznamu sebrala mnoho chalup v České Skalici.⁸³

⁸² NĚMCOVÁ: *Obrazy z okolí domažlického*, s. 49.

⁸³ MÜHLSTEIN, Ludvík. MÜHLSTEINOVÁ, Lada. *Kraj mládí Boženy Němcové*. 2. opr. vyd. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové, 1980.

3.2 Chodsko (dílo Pohorská vesnice)

20. září 1845 se Božena Němcová s rodinou stěhuje do Domažlic. Zde pobývá další dva roky. Už v říjnu si své přítelkyni Kateřině Lauermannové, dceři Josefa Jungmanna, stěžuje, že nemá, s kým by promluvila. Město Domažlice se jí zdá špinavé, nepěkné. Byt mají vlhký a děti v něm stonají. Panstva je v Domažlicích málo, a to, které je, si hraje na honoraci. Lidé jsou jinak dobří, ale rázní. Málokdo rozumí z měst'anů německy, ale přesto „*ve školách trapí navzdor tomu děti tak němčinou, že se jim div v hlavě nepojurdí!*“⁸⁴

Brzy se při svých vycházkách do Petrovic, či vyjíždkách do Koutu na Šumavě a Kdyně dostává do styku i s venkovským lidem. České okolí obklopené Němci ji fascinuje; stejně tak zachovalé zvyky a nářečí – o dialektu napsala: „*Ale ta řeč zde, to je poklad! Mě to okolí české mezi těmi Němci vůkol přichází, jako nějaké zaklené údolí.*“⁸⁵ V únoru už ale z Němcové patrně vyprchalo jakési prvotní nadšení. Píše, že česky podle ní mluví jen proto, že neumí německy. O národním cítění nevědí nic, nejsou vzdělaní – což ani být nemohou, protože tam nejsou kvalifikovaní učitelé; učí i řemeslníci.

To brala jako popud a začala s osvětou. Snažila se navázat kontakty s usedlíky a u sedláků to vzbuzovalo spíše nedůvěru. Nabízela jim vykání místo onikání, vyptávala se na všechno možné, nabízela půjčování knih. V té době to pro lidi pod nadvládou německých úředníků bylo něco nezvyklého a jen někteří, a to pomalu, chápali, že za tím není nic špatného. Kvůli zmíněným knihám se také na dlouhá léta zadlužila u nakladatele Pospíšila. Vnímala také chudobu místních lidí, Karolíně Staňkové psala: „*Věř, že by mnohý rozmazlený panský psík nežral to, co ta chudina jíst musí, a ještě se ani takové potraviny dosyta nenají... O ta spravedlnost, ta láska křesťanská!*“⁸⁶

Starosti jí dělalo působení jezuitů. Dva tam působili na lidi tak, že jimi manipulovali a přiváděli je na mizinu. Jezuité se do Čech dostali do habsburské monarchie opět právě v době narození Němcové, a přestože se v Čechách poblíž Teplic usadili až roku 1853, jejich zástupci se leckde vyskytovali již dříve.

⁸⁴ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 33.

⁸⁵ MORAVA: Někdejší Betty, s. 42.

⁸⁶ Tamtéž, s. 48.

Díky své čilé aktivitě v oblasti sbírání lidové slovesnosti od března 1946 vycházely v Havlíčkově České včele Obrazy z okolí domažlického. Reakce domažlických ale nebyla nikterak vybíravá. Přítelkyni Čelakovské Němcová v dopise sděluje, že musí lépe volit, co do Včely odešle, neboť měšťané se cítili v jejím podání zesměšnění, dokonce její rodině vyhrožovali pod jejich okny bitím. „*Jen to se zmíním, že bych skrze ty „obrazy“ málem od zdejších pánů měšťanů bití dostala, a to proto, že jsem napsala, tovaryši že okna tlučou, že spávali za starodávna nazi a že jsou po tu dobu pověreční! Ó sprostnost! Nejdu ani krok, kromě do vesnic, a o ty zdejší honorace se pranic nestarám. Jsou to šosáci!*“⁸⁷

A tak vskutku chodila jen za venkovany, které pokládala za upřímné a rozumné lidi. V dopise Karlu Rojkovi, vlastivědnému spisovateli, se zmiňuje o tom, jak se ona a její muž museli téměř vyvarovat veřejného života kvůli hrubiánství. Havlíček se ve Včele Němcové zastal svým projevem, měšťany Domažlic ujišťoval, že obrazy slouží ke cti a město má tento stav, jak jej Němcová zachytila, překonat.⁸⁸ Němcová se nedala, využívala naplno své styky a množící se pozvání, chodila v průvodech, účastnila se místních tradic, slavností – o čemž se více dočteme ve zmíněných Obrazech níže. Nelenila si například půjčit kroj nebo naučit se předzpívat lidové písně.⁸⁹ Našla si také příznivce, kteří pro ni lidovou slovesnost sbírali, jako byl Jan Mrákota, slepý synovec starosty Medákova (dnes Mrákov). Získávala tak materiály nejenom pro svoje folkloristické příspěvky, ale i pro první venkovské povídky, jako Dlouhá noc nebo Vesnický obrázek.⁹⁰

O svých poznatcích informovala také přátele, například Janu Špottovi, pražskému lékaři, zasílá poznatky o domažlickém lidovém léčitelství. Místní lidé často přechází své choroby, věří v pomoci Boha a především čerpají zkušenosti z herbářů. Hlavně ženy znají výborně všelijaké bylinky a jejich využití. Každá ves má svou bylinkářku. Moderním lékařům lidé nevěří, bojí se je volat pro nedostatek peněz nebo pro nedůvěru. Pokud přece přijde, stejně většinou nedají na jeho diagnózu a pokyny se neřídí. Němcová si u místních venkovanů patrně získala dost důvěry. Jak sama píše, bylo jí řečeno: „*Co zavání městem, tomu nevěříme, ale vy jste, paní výjímka.*“⁹¹ K dopisu Němcová přiložila samostatnou přílohu, která

⁸⁷ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 41.

⁸⁸ Tamtéž, s. 297.

⁸⁹ MORAVA: Někdejší Betty, s. 43.

⁹⁰ Tamtéž, s. 44.

⁹¹ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 43.

se dochovala. Rady jsou skutečně velice zajímavé a dnešnímu člověku velmi úsměvné. Ze sedmi bodů k zimnici je nemocnému doporučeno například, aby mu někdo na krk zavěsil umořenou zelenou žábu, kterou má nemocný nosit zašitou v pytlíčku na krku 9 dní, aniž by věděl, co na krku nosí, přičemž se má pravidelně modlit. Pakliže spí, údajně pomáhá, pokud mu někdo s výkřikem vylije hrncem studené vody na hlavu. Na lámání v končetinách neboli „trolení v oudech“ údajně zabírá nosit pod koleny hovězí střeva napuštěná terpentýnem. Proti souchotinám pomáhá jíst kočky. Podrobný je ještě návod na bradavice, kdy jeden z bodů obsahuje radu, aby postižený chodil po devět dní na hřbitov a svými bradavicemi stíral rosu z devíti hrobů.⁹²

Díky zaznamenání stovek pověr, zvyků či domácích léčení neustále narážela na nedostatek vzdělanosti a určitou omezenost a nevědomost místních venkovanů. „*Lid byl pod nadvládou německých úředníků, propagandou jezuitů a nízkou úrovní školství držen v takové tuposti, že svou duševní bídu ani necítil*“ – vyznívalo z její korespondence s Čelakovskou.⁹³

Od podzimu 1847 Němcovi přebývali ve Všerubech, německy Neumarku, jak je již psáno v životopisné kapitole. Němcová si nadále dopisuje s českými intelektuály. Například Františkovi Palackému popisuje české a německé názvy osad na Domažlicku. Čelakovský se zase zajímá o chodskou populaci, později už z nového bydliště v Nymburce mu vypisuje poznatky a všelijaká pojmenování, které Chodové užívají. Zmiňují některé výrazy, většinou dnešních lidí neznámé: *chutě = spěšně; cintovat se = zimou se třást; vorbička = klika u dveří; kolmaha = kolečko na vedení; řimpuchy = zkažené švestky; kocmoud = bramborová kaše; lichva = drůbež; modráčky = rostlina chrpa.*⁹⁴ Sami sebe nazývají Buláci, Bulky, ale raději mají Chodováci. Na to pak odpovídá Čelakovský, že považuje název Buláci za odvozený od polských osadníků, kteří přišli za knížete Břetislava. Pravdu ale neměl.

Popisuje mu také detaily na místních krojích. Přidává různá pořekadla užívaná na Chodsku; například: *To je lidu, jako by vlákno táhl. Na jeho slovo může skály zakládat. Pod nohou ho pálí. Muzika je poloviční zdraví. A dále přísloví: Pozdě přicházející, kosti jídající. Jaký kraj, tak se stroj. Která bohatá, ta koza rohatá.* Publikuje pohádky, které slyšela

⁹² NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 296.

⁹³ MORAVA: Někdejší Betty, s. 45.

⁹⁴ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 96.

od Buláků, jako Chytrá horákyně nebo Čertův švagr. Dále různé hádanky či dudácké písně. Povahou je tamější lid veselý, upřímný, neohrožený, střídavý, poctivý a pohostinný. Jsou ale velmi nedůvěřiví, tvrdohlaví a pomstychtiví.

V revolučním roce 1848 Němcovi čelili opět tvrdému nátlaku ze strany domažlických měšťanů. Za článek „Blanka ze Šumavy“ v Pražských novinách, jehož ani Němcová nebyla autorkou, bylo Němcovi znovu vyhrožováno výpraskem. Jeho i manželku potom vykázali z města.⁹⁵

Aloisi Vojtěchu Šemberovi pak až v listopadu 1851 na jeho žádost psala velmi obsáhle zvláštnosti jazyka z pobytu na Náchodsku a Domažlicku. Šembera byl přítel F. M. Klácela, literární historik a filolog, profesor na vídeňské univerzitě. Zde jsou pro ilustraci pouze některá slova, jejich výčet je v samotném dopisu několik stran dlouhý. První je uveden výraz po Domažlicku, druhý po Náchodsku, kde Němcová, jak víme, vyrůstala.

- *škadlen* = *přadeno*
- *plena* = *loktuška*
- *děvka* = *d'ouče*
- *calty* = *vánočky, pletenice*
- *bečvář* = *bednář*
- *čtání* = *čtení*
- *na červené vejce* = *Velkonoce*
- *padák* = *dvěře*
- *misník* = *polička (na talíře)*

Ostatně spoustu výrazů najdeme ve stěžejních dílech, kde jsou k nim vždy vysvětlivky. Němcová uměla hravě zakomponovat zvláštnosti jednotlivých nářečí, které postřehla, do svých beletristických děl. Velké rozdíly kromě slov samotných jsou také v různých názvech nebo ve skloňování.⁹⁶

⁹⁵ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 309.

⁹⁶ Tamtéž, s. 214 a 344 – 352.

Chodsko je národopisná oblast odvozující svůj název od Chodů a jejich potomků. Člení se na Dolní – blíž k Domažlicím – a Horní – kolem Klenčí pod Čerchovem. Chodové byli ve středověku privilegováni poddaní pohraničních královských panství v Českém lese, kteří chránili zemské hranice. Jejich název Buláci vznikl skutečně z jejich mluvy „já su bul“ místo „já jsem byl“. Speciálně domažličtí Chodové si zachovali výraznou svébytnost své vlastní lidové kultury, díky čemuž se právě v 19. století stali objektem národopisného zájmu, jako u Němcové. Ta při svých návštěvách dala základy studiu této oblasti a kultury a poskytla mnoho cenného materiálu i pro další badatele.⁹⁷

3.2.1 Obrazy z okolí domažlického

O svém pobytu na Domažlicku psala Němcová do Prahy dopisy, které byly publikovány. V této práci je zařazen výňatek z nich, protože je to také jeden z aspektů, jenž ilustruje její vnímání na venkov. Začaly vycházet v listopadu 1845 v Tylových Květech jako Obrazy z okolí domažlického s podtitulem Z přátelských dopisů Boženy Němcové. Od března 1846 pak vycházely v Havlíčkově České včele, poslední byl vydán v srpnu téhož roku. Tímto se projevila také jako publicistka. Kromě spousty posbíraných dojmů obsahují dopisy také srovnání s ratibořickými zvyklostmi. Z poznatků Němcové dokonce později vycházel i Alois Jirásek, který napsal román Psohlavci podle příběhu, jež poprvé zaznamenala právě Němcová. Němcové se tedy podařilo jednak zviditelnit originální a nezaměnitelné chodské zvyky a tradice a zároveň v Chodech samotných vzbudit lásku k vlasti.⁹⁸

Předmluvu k vydání z roku 1912, jež jsem četla, napsal Arne Novák, český literární historik a kritik, významný bohemista přelomu 18. a 19. století. Ten, mimo již výše sdělené, píše, že na rozdíl od ostatních autorů své doby se Němcová nebála hovořit o pověrčivosti a nedostatečném vzdělání všech vrstev obyvatelstva, které zapříčiňují sociální útisk. Ani o tom, jak omezené se jí jeví měšťanské obyvatelstvo. Snažila se probudit národní uvědomění, avšak to mělo spíše opačný účinek. Měšťanstvo se proti ní vzbouřilo, když o něm napsala do novin.

⁹⁷ Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. IV, Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900) : národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny / Richard Jeřábek ... [et al.] ; eds. Jiří Woitsch, František Bahenský . Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2004. 89 s.

⁹⁸ Božena Němcová: Obrazy z okolí domažlického. Digitální knihovna MZK. [online]. [cit. 1970-01-01].

Dostupné z: http://kramerius.mzk.cz/search/i.jsp?pid=uuid:26aeafab-9e1c-11e0-a742-0050569d679d#monograph-page_uuid:26c6f29c-9e1c-11e0-a742-0050569d679d

Dále jen NĚMCOVÁ: Obrazy z okolí domažlického.

Lépe ale pochodila u venkovanů, s některými se spřátelila a jejich společnost jí byla velmi milá. Šířila v nich národní uvědomění, například půjčovala české knihy a informovala o událostech veřejného dění. Na oplátku získávala znalosti ze všech oblastí jejich kultury. Bedlivě sledovala bohatý lidový život. Díky tomu ale také upouštěla od pohádek a začala psát povídky, které byly bližší reálnému životu.

Už z příjezdu na západ měla Němcová pěkné dojmy. Za Plzní se vyskytla mezi Němci, ale venkované byli srdeční Češi. Němcové se líbí jejich řeč. Každý zvyk si lidé transformují v legendy nebo pohádky. Brzy po příjezdu zavítala k ženě místního rychtáře Marii Borové, se kterou si později hojně dopisovala. Dle jejího vyprávění dopodrobna popisuje původní bulácký kroj. O něm se zmiňuje i ve své korespondenci: „*Tu nosí ženská jednu sukni, a ještě neškrobenou, šaty ouzké, po několika letech musí být pět škrobených sukeň, obruč, vata a půl sta kostic; tu krátké šaty, tu se ulice metou, a tak je to pořád čím dál tím hůř.*“⁹⁹

„*Na Chodsku přežil lidový oděv až do 20. století, v některých vsích jsou zvláště ženy kroji věrné dodnes. Kroj má prostý, horský ráz. Pro mužský oděv je typický polodlouhý kabát bez límce a tradiční plstěný širák - klobouk s širokou křempou. Symbolem Choda je čakana - dlouhá hůl nahoře opatřená sekyrkou - pozůstatek kroje někdejších strážců zemských hranic. Základem ženského oděvu je do varhánků skládaná vlněná sukně. Živůtek a košile bývaly překryty dvěma šátky. Šátek na hlavě se vázal v týle a jedním koncem splýval dopředu. Vdané ženy si nasazovaly čepce, tzv. koláče.*“¹⁰⁰

V dalším dopise Němcová již popisuje domažlické zvyky, pro ilustraci popíšu koledu. Koleda se slaví 25. prosince. Dívky od hospodyně dostanou každá tak zvanou *hnětanku*, což je velký koláč zadělaný máslem a smetanou se skořicí a rozinkami. Večer se pak dívky sejdou se svobodnými chlapci na *pálení* a *hnětanku* jim dají k vodce. Oni jim zato koupí housku a jablko. Poté je zábava s muzikou, každý se opije, dívky i chlapci. Jiným častým zvykem jsou přástvy a draní peří. U toho se peče *pučálka* – smočený a pak upražený a pepřem posypaný hrách. Vždy je u toho veselá společnost.¹⁰¹ Lidé jsou smělí, srdeční. Je tam mnoho sirotků, proč, to nevysvětluje. Ale navzdory tomu, že je všude chudoba, se nekrade. Po výplatě se pak

⁹⁹ NĚMCOVÁ: *Obrazy z okolí domažlického*, s. 88.

¹⁰⁰ Etnografický subregion Chodsko. Folklorní sdružení České republiky. [online]. 24. 2. 2005 [cit. 2016-05-11]. Dostupné z: <http://archiv.fos.cz/encyklopedie/objekty1.phtml?id=122574>

¹⁰¹ NĚMCOVÁ: *Obrazy z okolí domažlického*, s. 31.

zaplní celé hospody. Snad v tom jediném spatřuje rub původního lidového života – v opilství, rvačkách a hýření.¹⁰²

Mezi lidmi se traduje mnoho povídek, nejoblíbenější jsou pochopitelně krátké a vtipné. Sedlák většinou vystupuje jako vychytralá osoba, zatímco sousedi Bavoři a Němci jsou zesměšňováni. Zmiňuje se o tom, co místní tancují – *polku, štajriš, zelenák, obkročák a třínožku* – všechny tance podobné vrtáku. Potom *dupavou, houpavou, hrozičku, ševcovskou a kolečko*. Všichni mají hudební sluch a výborně drží takt. Kolečko je tanec nejstarší; šest chlapců a dívek naproti sobě tancují rychle do kolečka, dokud to nevydrží a vpředu se chytí. Pro místní je muzika dudáků a *houdků*, což jsou houslisté, jako lék. Takovou lásku a zápal pro tanec a muziku Němcová prý nikde neviděla. Každý tanci obětuje spánek, zdraví a snad i život.

Co se týče fyzických znaků, muži bývají urostlí, štíhlí, mají podlouhlé tváře, tmavé oči a vlasy, nejčastěji černé, nakrátko střižené. Ženy se zdají malé, slabé, ale zastanou spoustu práce. Mají nevýrazné tváře, ale krásné oči. Jsou dobré hospodyně, starší ženy si ještě tkají vlastní plátno. Pro tkaní mají vlastní míry a názvy. Jsou věrné manželky a dobré matky. Děti nemívají mnoho, zato bývají silné a zdravé. Všichni jsou pobožní, ale v mužích zůstává cosi z husitských principů, zatímco ženy jsou spíše pověřivé. Občané se navštěvují v domech na *hejty* neboli *táčky*, rozumíme posezení, na kus řeči. Na pranostiky podle pověstí věří i co se úrody týče.

V pátém dopise Němcová vypráví příběhy z minulosti, které zaslechla. Třeba že pokud hrozilo nebezpečí, lidé si své peníze zakopávali. Nebo že kdysi kněží chodili po domech a dávali líbat Pána Boha. Mnozí lidé ale spali nazí, a tak jim ho museli přinést až do postele. Konkrétně za toto sklidila ostrou kritiku, viz předchozí kapitolu Chodsko.

Při svých obchůzkách postřehla, že české dívky uctivě zdraví, Němci ani náhodou.¹⁰³ Všechno tam vypadá jinak; jinak zoraná pole, jiné chalupy. Šindele na střeších nemají přibité, ale zatížené jen kameny. Výjimečně shledala na mezích na jednom poli zasázené ovocné stromy. Místní totiž věří, že je ve stromech zlá síla, která by měla negativní dopad na úrodu, proto se stromy u polí téměř nevyskytují. Svých polností si hledí sedláci bedlivě.

¹⁰² MORAVA: Někdejší Betty, s. 45.

¹⁰³ Tamtéž, s. 32.

Koní moc nemají, ale zato má každý sedlák na dvacet nebo třicet ovcí. Z nich ošatí svou rodinu i čeládku. Čeládka tak část výplaty dostane v ovčím *rouně*. Všichni se poměrně dobře uživí.

Problém je se vzdělaností. Děti, které navštěvuje venkovský učitel, nejsou moc vzdělané, protože ti učitelé toho sami moc neumí, jen trochu číst a do obvykle do sta počítat. O psaní není zmínka. Na vině je také mizerný plat. Děti chodí do školy hlavně v zimě, přes léto bývá škola zavřená a učitel má také jinou práci – na poli, nebo řemeslnou. Místní na to povídají: „*Milá paní, to je pro učené lidi; a kdo by nás tomu naučil, náš pan kantor neumí sám tolik, a pro nás sprosté lidi ta učenost není!*“¹⁰⁴ Němcová nabídla několika měšťským dívkám, aby k ní v neděli chodily, že jim bude předčítat knihy. Přišly jednou a pak už ne. Jiným nabídla, že je bude učit psát. Buď jim to přišlo zbytečné úplně, nebo považovaly za zbytečné naučit se psát v češtině. Přitom spousta z nich by psaní využila například při pomáhání mužovi v obchodech. Němcová celkově kritizuje úroveň vyučování. Dívka od 6 do 12 let chodí do školy, přitom většinu času opakuje texty z německých učebnic jako papoušek a prakticky nic si neodnese. Tedy kromě znalosti psaní, čtení a počítání. Němcová tvrdí, že každá žena by ale měla mít alespoň nějaké znalosti ze zeměpisu, přírodopisu a historie své vlasti.¹⁰⁵ Kdyby dovedly matky ocenit svou řeč a historii vlasti, nebylo by tolik poněmčování a bylo by daleko víc hrdých českých vlastenek. Kromě pohádek by měly děti slýchat i o svých slavných předcích. Píše: „*Moje babička byla jen sprostá žena, ale ona znala z většího dílu českou kroniku a nejraději nám z ní povídala; začasté dokládala: Vidíte, děti, jak slavná byla Česká země a jak byli Češi všude váženi, a nyní se jim smějou.*“¹⁰⁶

V dopisech nechybí ani vylíčení domažlického pohřbu, kterého se účastnila. Ze hřbitova šla pak Němcová se starým sedlákem, který kritizoval postoj mládeže ke kroji a vzpomínal na dřívější kroj děvčat, jenž vyhlížel lépe. Němcová mu notovala svými krajankami, které by nosily samé hedvábí a zlato a zapomněly na původní kroj. Míni, že „*...se šatem složí sedlák i své prosté mravy, všechny staré obyčeje, písně a hry se mu zdají hloupé, a konečně zkazí tím opičením i svou krásnou řeč. Mysle, že mluví po selsku příliš sprostě, učí se to po měšťsku, a že bývá z většího dílu ve městech řeč pokažená, to je stará*

¹⁰⁴ NĚMCOVÁ: *Obrazy z okolí domažlického*, s. 38.

¹⁰⁵ MORAVA: *Někdejší Betty*, s. 45.

¹⁰⁶ NĚMCOVÁ: *Obrazy z okolí domažlického*, s. 43.

historie.¹⁰⁷ Sedlák přitakává, že ženy si teď místo vlastní výroby látek z lenosti kupují bavlněné hadry, které nic nevydrží, a plátno prodají. Dříve stačilo každému pár kousků oblečení na léta, teď jsou všichni marniví a musí mít oblečení spoustu. Tvrdí: „*Já vám povídám, dvakrát tolik stojí ten nynější šat, a nevydrží polovic, co náš starý*“.¹⁰⁸

Se sedlákem dále debatuje i o vdavkách. Většinou rodiče vybírají ženichovi nevěstu, aby byla bohatá a on z jejího věna mohl vyplatit sourozence a statek se nemusil dělit, to bývá přirozeně problém. Většinou si nemůže člověk vzít ženu dle své vůle „*ale ono se přece z dvaceti jedno špatné manželství vydaří*“.¹⁰⁹

3.3 Nymbursko (dílo Divá Bára)

Rodina Němcova se přistěhovala do Nymburka počátkem července 1848 po opětovném přeložení Josefa Němce. Ten dostal na starosti tak velký správní okruh, že jej objížděl na koni. Němcová se tam docela těšila. Chodsko jí sice přirostlo k srdci, ale Nymburk byl nedaleko Prahy. Manželům Myškovým, lékárníkům ze Všerub, u nichž Němcovi bydleli, psala brzy po příjezdu, že je v Nymburce spokojena, i když se jí nelíbí rovinná krajina kromě mohutného Labe, kde si našla v ústí jednoho ramene místo na koupání a kam se chodila s Dorou koupat. Jednou se tam ale také málem utopila.¹¹⁰ Město samo o sobě na ni působilo fádním dojmem. Během třicetileté války byl Nymburk katastrofálně poničen a jeho obyvatelé povražďeni, z čehož se vzpamatovával desítky let a doposud nezískal svou původní slávu. „*Tři tisíce obyvatel žilo převážně ze zemědělství, po požáru před desíti lety zbylo z historických budov jen málo a zchátralé hradby někdejšího královského města byly rozebírány na materiál ke stavbě chlévů. Radnice a domy na náměstí byly přestavěny v kasárenském stylu*“.¹¹¹ Nymburk začal rozkvétat až v druhé polovině 19. století, když došlo k průmyslovému rozvoji města – vznikla tu důležitá železniční spojka, která je tam dodnes, byl postaven pivovar, cukrovar, vznikaly nové peněžní ústavy a školy. Tou dobou již byla Božena ale po smrti.

¹⁰⁷ NĚMCOVÁ: *Obrazy z okolí domažlického*, s. 67 – 68.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 68.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 71.

¹¹⁰ MORAVA: *Někdejší Betty*, s. 52.

¹¹¹ Tamtéž, s. 52.

Byt byl dobrý. Němcovi si našli přízemní skoro za městem, na silnici k Mladé Boleslavi. Kdekoliv byla, pěstovala Němcová květiny a chovala domácí zvířata. Také zde měla slepice – pro každé své dítě jednu, přičemž děti se musely o své slepice starat. Na prašném dvoře za domem si děti často hrávaly. Theodora chodila hrát na klavír. Ve škole se učilo pouze německy.

Příteli z Domažlicka Janu Konopovi si Němcová stěžovala na místní lid. Konopa byl slepý synovec mrákovského starosty; sbíral pro Němcovou místní lidové pohádky. Sedláci se jí zdáli zpanštělí se způsoby měšťanů, což bylo Němcové proti srsti. Pro tento kraj to bylo specifické. V nejúrodnější části Čech, polabské oblasti, byli totiž sedláci bohatí, a proto takoví – nepoctiví, pyšní, napodobující měšťany jak v oblékání, tak v morálce. Přišlo jí, jako by si hráli na něco, čím nejsou. Jejich oděv byl samá krajka a hedvábí. „...*zde si takového vyšňořeného sedláka v kastorovém cylindru, v pantaloněch a městským kabátu ani nevšimnu, a selky též tak; ty jsou samé hedvábí a zlato.*“¹¹² Ženy se taktéž snažily chovat jako městské paničky. I jejich domácnosti tak vyhlížely; nevypadaly jako vesnické chalupy. Byli mezi nimi i vzdělanci – téměř každá obec pravidelně odebírala noviny, ale málo. Místní hodně čtou, hlavně evangelíci, kterých je tam mnoho. Je jí líto, že domažličtí sedláci k nim byli nedůvěřiví, ale ráda na ně vzpomíná a ráda by se mezi ně vrátila. Tady do vesnic téměř nevychází. Ve městě shledala mnoho „šosáků“, takže to tam není lepší, ale to se podle jejího mínění snad má časem vytříbit. „*Hluboká původnost a prostá upřímnost chudého lidu v Pošumaví se pro Němcovou proměnila v nostalgický sen. Nymburk, vydávající se ještě před nedávnem za německé město, nyní plný vlasteneckého oportunistu, ji moc nezajímal. Ani v této pohnuté době tu neexistovaly žádné spolky...*“¹¹³ O svém pobytu se zmiňuje v osobních dopisech až o celý rok později. Byla nešťastná. Příteli Janu Karlu Rojkovi v srpnu 1849 psala: „*Ve zdejších okolí nejhorší zajisté lid, co se týká mravnosti, v celých Čechách; nám zvláště to hrozné přichází, an jsme se dostali sem ze středu poctivých zachovalých obyvatelů hor šumavských. Já nebudu ani zase veselá, dokud odtud nebudem pryč, nejraději bych zase někam do hor.*“¹¹⁴ Není z toho ani nikterak fyzicky zdravá, léčí se u souseda lékaře Jana Dlabače, s kterým se jako s jedním z mála spřátelila, kvůli křečím v žaludku. O rok později ji zasáhlo i revma.

¹¹² NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 143.

¹¹³ MORAVA: Někdejší Betty

¹¹⁴ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 116.

Prahu v tomto roce velmi zasáhla pandemie cholery. Němcová soucítí s lidmi, poukazuje na to, kolik bohatí „šosáci“ promarní peněz a přitom je tolik chudých, kteří bydlí ve studených vlhkých bytech bez dostatečné stravy a oděvu. V osobním dopise se ukazuje velká lidumilnost Němcové: „*Mně zdá se kolikráte, když oblíkám se na šat dražší, když léhám na měkké lože, když užívám nějakého veselí, že hřeším proti lásce k bližnímu...*“¹¹⁵ Podle jejích slov jí, tak jako všem ostatním, chybí smělost, se kterou by sama sobě ubrala a dala druhému. Řešením by byl podle ní nový sociální systém, který by vytvořil stát tak, aby lidem pomohl.

Oblast Nymburska národopisně spadá do oblasti Podkrkonoší.¹¹⁶ Co do tvorby o Nymbursku napsala Němcová příspěvek Kávová společnost do časopisu Rachejtla a povídky V zámku a v podzámčí a Divá Bára. O Divé Báře je psáno v samostatné kapitole níže, jako na ukázkou k nymburské oblasti.

3.4 Slovensko (dílo Chýše pod horami)

První cestu na Slovensko podnikla Němcová již v roce 1851 (viz mapku cest do Uher). Jela navštívit svého muže, který služebně pobýval v Miškovci, jak je psáno v životopisné kapitole z let 1844–1852. Vilému Dušanu Lamblovi v září 1852 popisuje obšírně svou cestu včetně zvláštností, kterých si u Slováků všímá. Jak jezdí na vozech, co mají na sobě, jak vypadá tamější krajina, co se v ní pěstuje a jak se to sklízí. „*Mezi kukuricou jsou vždy tykvice (turky) a boby – oblíbené nyní zde jídlo – prostora mezi řadami kukuřicových sazenic je vyplněna bujným širokým listem tykvic a dýní, pne se nahoru a žluté zvonce jejich kladou se na štíhlou lodyhu kukuřice.*“¹¹⁷

Na druhou a třetí cestu se Němcová vydala koncem srpna 1852 i se všemi dětmi a psem Vidákem. Navštívila muže v Balašových Ďarmotách a také lázně Sliač a Štiavnici. Vrátila se až v říjnu toho roku. Balašské Ďarmoty, hlavní město komitátu s 8000 obyvateli čtyř národností (Maďary, Slováci, Židy a Cikány), poskytovaly Němcové bohatou látku k obsáhlým poznámkám a dopisům Johanně, Žofii i Lamblovi. V každé vesnici si všímala

¹¹⁵ NĚMCOVÁ: Korespondence I., 139.

¹¹⁶ Národopisné regiony Čech a Moravy [CD-ROM], [text, foto Zbyněk Žůrek ... et al.] . Praha: Levné knihy KMa, 2004.

¹¹⁷ NĚMCOVÁ: Korespondence I., s. 237.

hospodaření, zvyků, krojů a naslouchala vyprávění. V Bánské Štiavnici navštívili s manželem stříbrné doly, což ji dost poznamenalo. „Vždy jsem vidávala horníka v slušném černém oděvu a nyní tu vidím ze štol vycházet hnědé, žluté postavy v chatrném plátěném oděvu, těžké nářadí v ruce. Takový havíř musí pracovat denně 8 hodin a vydělá si měsíčně 8 zlatých, když treffi bohaté žíly i 10 zlatých. Ale co je to pro rodinu při drahém živobytí, zvláště když musí všecko na dluh brát a měsíčně splácet a všude se percenta připočítají.“¹¹⁸ Po návratu z Ďarmot chtěl její muž, aby ještě zůstala, a tak sehnala pro děti omluvenky do školy a zažila velkolepé vinobraní s cikánskou hudbou, lidovým zpěvem a tancem za záře vysokých ohňů, kdy všichni pili a hodovali až do noci.¹¹⁹

120

Obrázek 4: Přehled cest Boženy Němcové do Uher

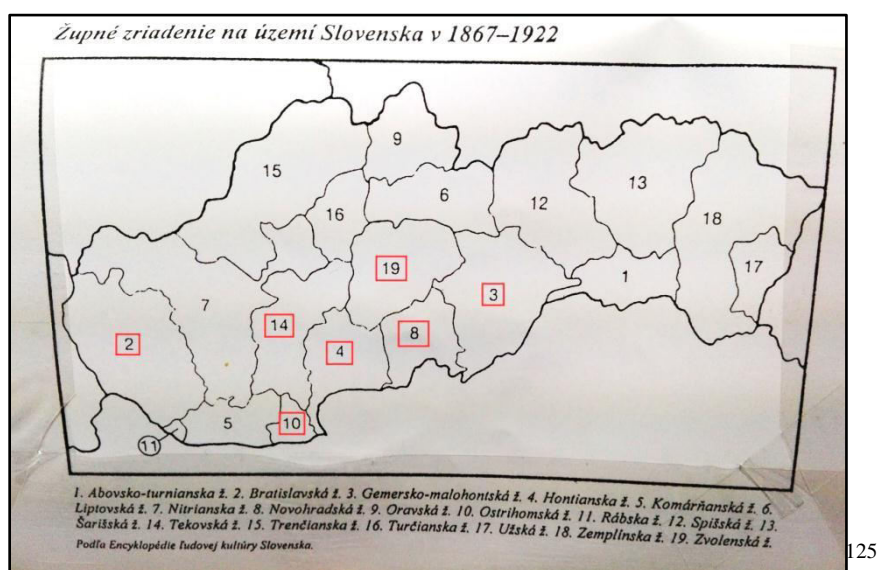
V roce 1855 Němcová v zoufalé finanční situaci toužila vycestovat. K odchodu ji svádělo i špatně fungující manželství. Prosila Šemberu o poskytnutí financí a o radu, na koho se obrátit ohledně cesty na Slovensko. „...znáte stav Slovenska a Slováky; snad by moje cesta

¹¹⁸ MORAVA: Někdejší Betty, s. 71:

¹¹⁹ Tamtéž, s. 73.

¹²⁰ Zdroj: NĚMCOVÁ: Korespondence II.

*i mnohých jiných prospěchů měla a mnohý kámen odvalila, který překáží sblížení.*¹²¹ Čtvrtá poslední cesta je jí tedy umožněna hlavně díky „sponzorským“ darům. 27. 8. 1855 se přes Vídeň a Bratislavu vydává na znovu Slovensko. Pomohl také sponzorský dar Jana Nepomuka Karla Krakovského z Kolovrat, zvaného Hanuše, což byl český šlechtic vlastenec, zároveň vysoký úředník a podporovatel národní kultury.¹²² Přes Vídeň, kde ještě vyřizuje úřední záležitosti ohledně manžela, Bratislavu a Ostřihom se dostává až do lázeňského města Sliach v okrese Zvolen, v Banskobystrickém kraji. Slováci jsou jí vesměs sympatičtí. „*Tak ti německé hosti lajou, že jsou ti Slováci nevlídní a zlodějská rota, ale já si nemám nač naříkat, mne mají rádi, neublíží mi a každý mne pozdraví zdaleka.*“¹²³ Alžbětě Lamblové, sestře Dr. Lambla v září 1855 popisuje zase svůj běžný denní režim ve sliachských lázních. Dává si často *medokyšu*, jak nazývají Slováci minerální prameny. Pro snídani a svačinu ani výraz nemají. Neustále tam řádí cholera. „*Oni si jí lidé představují zde jako vysokou ženu, v sivé plachtě zahalenou, s krvavýma očima, chodí prý tak od dědiny k dědině a dává lidi...*“¹²⁴ Nářek za mrtvé si lidé ale odbývají v tichosti a rychle, jelikož se musí hned vrátit do práce. Pracovní tady jsou, ale chybí jim iniciativa a podnikavost. Mnoho lidí se samozřejmě zabývá zemědělstvím. Pěstuje se obilí, zelenina; tu často ale napadají *pajedi* – bílí červi, ponravy.

Obrázek 5: Navštívené župy na Slovensku

¹²¹ NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 138.

¹²² Tamtéž, 149.

¹²³ Tamtéž, s. 174.

¹²⁴ Tamtéž., s. 177.

¹²⁵ Zdroj: BEŇUŠKOVÁ: Tradičná kultura regiónov Slovenska. Veda, 2005.

Na mapce z předchozí strany si můžeme povšimnout žup na území Slovenska, které Němcová procestovala. Všimla si rozdílů nářečí ve všech těchto oblastech. Píše například: „*V Gemeru mají zvláštní nářečí a užívají mnoho ruských konstrukcí a mnoho ještě ruských slov udrželo se v řeči lidu.*“ Na ukázkou *surma = náhlá práce; t' užívají jako měkké č – daj mi dač jesč = dej mi jíst; žolty = žlutý; tvardy = tvrdý.*¹²⁶ Má v plánu sepsat Obrazy a vzpomínky z Uherska a kontaktuje Sama Chalupku z Horní Lehoty, který má sesbírané dost slovenské lidové slovesnosti. S Ludovítem Reussem, slovenským folkloristou, vyjednává zaslání slovenských pověstí a pořekadel do Prahy k vydání. Ráda by si od něho sama zapůjčila také svazky, kde jsou popsány zvyky, mravy a obyčeje lidu. „*Chci psát novely ze života slovenského a tu nabývá obraz mnohem živější barvitosti, když se zvláštní každému kraji zvyky, pořekadla, hry, pověry atd. uvádí.*“¹²⁷ Lituje svého brzkého odchodu ze Slovenska, vzpomíná na „rozkošné kraje a na dobré lidi.“

Vyjadřuje se také ke vzájemnému vztahu Čechů a Slováků: „*Ona panuje vůbec taková nedůvěra mezi Vámi (Slováky) proti nám Čechům, že mi mnohdy až k pláči bylo – neboť bych ráda nás všechny Čechoslováné viděla spojeny v jeden svorný celek! ... Kéž bych tuto pravdu každému Slovákovi, každému Moravanu i Čechu povědít mohla a vlít jim do srdce lásku vzájemnou. – K tomu však patří také poznání, a to se docílit může jen literaturou, výměnou plodů duchovních...*“¹²⁸ Zde tedy shledáváme, že byla zastánkyní a propagátorkou teorie čechoslovakismu – představy o jednotném československém národu a jazyce. V době národního obrození však tyto názory musíme v kontextu brát jinak, než bychom je brali po vytvoření Československa či až dnes. Tehdy jsme totiž byli ještě my i Slováci součástí Rakouska-Uherska. Tyto myšlenky rozvádí Němcová ještě i o rok později (roku 1857). „*Není to zjištění, ani přepjatost, ale upřímná láska vzájemná. Já poznala Slovákovi a vím, že jsou hodni, abychom si jich všimali. ...my potřebujeme jeden druhého; dobře tedy, abychom se poznávali, jeden druhého laskavě podporovali, a k vzájemnému cíli pracovali.*“¹²⁹

¹²⁶ NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 202.

¹²⁷ Tamtéž, s. 203.

¹²⁸ NĚMCOVÁ, Božena a Václav TILLE. *Myšlenky Boženy Němcové*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 115. ISBN 80-7198-039-0. Dále jen: NĚMCOVÁ, TILLE: *Myšlenky Boženy Němcové*.

¹²⁹ NĚMCOVÁ, TILLE: *Myšlenky Boženy Němcové*, s. 116.

Příteli Samovi Chalupkovi ze Slovenska píše, že se jí povedlo vyjednat vydání Slovenských pověstí: „*Však mně říkají, že jsem celá Slovačka a že Čechy ani ráda nemám, co jsem se ze Slovenska vrátila, ale já myslím, bratr jako bratr!*“¹³⁰

3.4.1 Obrazy ze života slovenského

Celá tato kapitola čerpá ze stejnojmenného příspěvku v knize Národopisné a cestopisné obrazy, vydané v roce 1957.

3.4.1.1 Domácí život

Pořád se ještě nacházejí na Slovensku města, kde se drží staré mravy a tradiční bytelné vybavení, které vydrží věčnost. Nemění se ani kroj, z části dělaný doma, z části kupovaný za drahé peníze. O zimních večerech děvčata spřádají *vřetánko* nebo tkají plátna na *krosnu* (stav). V létě dohlíží na hospodářství, vaří, šijí a vyšívají. Děvčata nechodí do školy, vzdělává je matka, a to v tom, co by mohly potřebovat v domácnosti. Chlapci si takových děvčat hledí a váží si jich více, než kdyby měly urozený původ: „*Načo mi, načo, tvoje role, lúky, keď nevedia robiť tvoje biele ruky!*“ Syny ale otcové posílají na učení do měst, pak jdou buď dělat své zaměstnání, nebo vedou hospodářství po nich. Manželství je u Slováků mnohem upřímnější a čistší než u Maďarů, také jsou si věrní. Slovinci se lépe chovají ke své čeledi, mají je za část své rodiny a často jsou u nich po celý život.

Hospodářství funguje patriarchálně, což znamená, že hlavou rodiny je vždy nejstarší muž. Stará matka zase vede domácnost, proto je ta nevěsta nešťastná, která se přivdává pod zlou *svokruši* neboli švagrovou. Děvčata se obvykle vdávají v patnácti nebo šestnácti letech, kluci tak o čtyři roky starší. Leckdy matky posílají už malá děvčátka do domů, kde mají malého chlapečka. Pak si posílají vzájemně rodiny dary, dětem se říká *oddanica* a *oddanec*. Slovenky rychle stárnou, pětadvacetiletá se považuje již za sešlou. Manželství jsou různá, ta nešťastná často v krajích, kde je hodně *korhelů* neboli pijáků. Slovenské ženy jsou pracovitější než Maďarčky. Děti jsou vedené k poměrně těžké práci už odmala.

Stejně jako v Čechách chodí chlapci k poctivým děvčatům o sobotních večerech na *zálety*, námluvy, zde v *ohlady*. Pod oknem dívky zpívají písně. Dívka dá poté – *pero* –

¹³⁰ NĚMCOVÁ: Korespondence II., s. 303.

květinu chlapci, který se jí líbí. Vůbec jsou květiny u slovenského lidu velmi oblíbené a při různých zvycích se jimi všemožně zdobí. Němcová pak popisuje, jak se děvče schází s chlapcem před svatbou po nocích. Když se dobře znají, může i šohaj přespat v komůrce, rodiče věří na počestnost dívky do svatby. Nepočestná dívka už nesmí chodit s holou hlavou, jedině s šátkem.

3.4.1.2 Svatba

Někdy nevěstu vyberou rodiče, ale většinou si ženich vezme tu, za kterou chodil na *ohl'ady*. Matka nevěsty nejdřív pošle známou babu k rodině ženicha, aby zjistila situaci. Pak jde ženich žádat o ruku nevěstina otce. Když není námitek, jsou si zaslíbeni. Nastanou troje ohlášky, aby se sňatek dal všem na vědomí. Ve svatební den vyzdobí ženich slavnostní vůz a jede s ním pro nevěstu. Na cestu má koláče a *hriato*, kořeněnou pálenku s medem. U nevěsty se tančí a hoduje až do rána. Pak se vypravují do kostela. Po obřadu se nevěsta stěhuje k ženichovi. Družina vynosí nevěstino věno, pak je bohatý oběd – hostina – družba má bavit hosty. Nevěsta je, chudák, smutná. Navíc musí s každým tančit, kdo si o to řekne. Kolem půlnoci mladý pár doprovodí chasa na lože, zase s různými zvyklostmi. Druhý den jdou do kostela na mši, kněz dostane velký koláč, jazyk z dobytčete a od nevěsty červený šátek (tento zvyk se dodržuje i na Domažlicku). Druhý den se zase hoduje a tancuje u nevěsty. Ta si třetí den odveze zbývající věci a u ženicha ji uvítají jeho rodiče. Na počest dostane bochník chleba a vykoná i další zvyky. Pak ji jdou uložit. Čtvrtý den ráno jdou chlapci ven *bit' kohúta* (zatím asi nejdrastičtější zvyk spočívající v krutém zabítí kohouta). Tím svatba končí. Každá lokalita má své obyčeje, které se většinou liší jen v drobnostech. Když byla nevěsta velmi chudá, nebo sirotek, chodila před svatbou prosit za *poctivou krásu*, a dostávala plátno, peníze či obilí. V Čechách se námluvám říká také *svatánky*. Nejdříve chodí také bába nebo starosta *na obzory*.

3.4.1.3 Narozeniny a křestné hody

Někde se traduje, že se nevěsta až stydí za to, když hned v prvních týdnech manželství zůstanou s *útěžkem*. Dokonce si od toho někdy snaží vypomocet, čímž si často zničí zdraví. K tomuto se často užíval jedovatý jalovec. Když má žena přijít do *polohu* (rodit), ustele jí bába lože v koutě. Rodí na zemi, na slámě, jako Panna Marie. Nezkušené báby dávají ženám při bolestech pálenku. Těch je bohužel všude mnoho. Němcová popisuje, jaké praktiky

založené na pověrách se při porodech provádějí. Velmi zajímavé jsou zvyky s novorozencem: nesmí se dávat nohama ke dveřím, aby je nevyynesli mrtvé, do plenek dostane kus chleba a soli proti uhranutí apod. Dokud žena leží, nosí jí ostatní ženy ze vsi dobrého jídla. Dítě se patřičně zapije. Na ukázkou je zde přiložena tradiční původní ukolébavka:

*Hajajže mi, hajaj, puojďeme do hája,
nabereme kvieľa, obložíme dieľa.
Búvajte mi, búvajte, a saněnadúvajte,
lepšie je ti spati než sanadúvati.
Hulibeli, usni, prídu za tēbou sny,
oj sničky do hlavičky od tvojej mamičky.*

Ženy *nadájejí* (kojí) stejně jako v Čechách dva až tři roky. Nehty dětem v Čechách i na Slovensku matky nestříhají, ale okusují, aby nekradly. Dítě se nesmí taktéž překročit, protože by nerostlo.

3.4.1.4 Úmrtí, pohřeb a kar

Lékaře hledají venkované jen málo, sedláci spíš věří, že každá nemoc je jim souzena a má-li se někdo uzdravit, uzdraví se podomácku. Léčivá nemoc se přisuzuje studánkám. Když vidí, že se blíží smrt, složí chorého na zem a modlí se za něj – stejně tak i v Čechách. Až nemocný umře, hned otevrou okno, aby mohla duše odletět. Umrlý má vždy čisté šaty. Do rakve se dávají různé věci – peníz, třísky, oblíbené nářadí nebo i bochník chleba. Někdo z rodiny ještě před knězem pak vykládá nad rakví. Nemá-li kdo, pak byl nebožtík velmi opuštěný. Po pohřbu následuje *kar*, což je smuteční hostina.

3.4.1.5 Svátky

Vánocům se říká *kračún*. Všude musí být hojnost jídla. Na *Dozviezdný* večer se každý postí, a pokud to opravdu dodrží, říká se, že uvidí zlatého beránka (u nás prasátko). Po celé svátky je na stole chléb a obilí, aby bylo všeho hojnost další rok. Jí se oplatky potřené medem, zelná polévka se smetanou, zelí, hrách, kaše, *opekance*, koláče a někdy i pirohy a *krúč*, což je prosná kaše zapečená se smetanou v zelném listu. Podává se ještě řada takových podobných pokrmů. U Čechů i Slováků se dávají také buchty s mákem a medem. U evangelíků jsou

i masité pokrmy. Od večere dostane trochu i dobytek, který prý o půlnoci mluví lidskou řečí a povídá si o hospodářích. Takový zvyk je i v Čechách, tam se od jídla dává i do studně, do ohně apod. Němcová popisuje i spoustu dalších zvyků, jako pouštění skořápek nebo vykvétání třešňových větvíček, které u nás také děláme. Na Boží hod se všichni navzájem navštěvují a provádějí další obyčeje. Dědinu pak obchází anděl, bača, dva valaši, pomocník bačův *honělník* a jeden převlečený za psa. Chodí po domech, zpívají a v noci se střídají na hlídce u ovcí, přičemž si prozpěvují různé nápěvy. Silvestra a Nový rok oslavují hostinou a návštěvami jako u nás. Na Tři krále obchází tři převlečení domy také jako podle naší tradice. Od Tří králů do Hromnic chodí po vsi malá děvčata symbolizující Marii, Josefa a v kolébce Ježíška. Nejbujarejší veselí je na *fašanky*, *končiny*, jinak masopustní hody. Tři dny se jen pije, jí, zpívá a tancuje. V masopustní pondělí a úterý chodí chlapci po vsi s rožněm. Stejně je tomu i na Domažlicku. V chalupách zpívají a hospodyně jim pak na něj nabodne kus slaniny nebo masa. Toliko ke svátečním zvyklostem.

Na závěr ještě jeden úsměvný zvyk, který přetrvával do osmnáctého století. Učeň musel podstoupit křest, aby se stal tovaryšem. Kromě toho, že ho po vsi nosili na široké tyči sedícího, musel se pak vykoupat třikrát střídavě ve dvou kádích. Jedna byla s vodou čistou, druhá s příměsí *krombožinců*, kravských lejn.¹³¹

4 Obsahy a okolnosti vzniku vybraných děl

Někteří spisovatelé jsou aktuální po celá desetiletí, ba i staletí, nejen v kontextu své doby. K takovým patřila i Božena Němcová. Jediným veledílem předznamenala základní typ české tvorby po zbytek 19. století. Vesnickou prózu, sociální a ženskou tematiku a lyrizovanou prózu. Inspirovala další spisovatele jako Vítězslava Háška či Karolinu Světlou.¹³²

Téma venkovského života patřilo v české próze první poloviny 19. století k těm nejfrekventovanějším spolu s náměty z historie. Byly využívány v různých literárních žánrech. České povídky s venkovskou tematikou, vzniklé v první polovině 19. století, je

¹³¹ NĚMCOVÁ, Božena. Národopisné a cestopisné obrazy. 1. vydání. Praha: SNKLHU, 1957, s. 268 – 318.

¹³² HEĚ, Veronika: Božena Němcová – tvorba a osobnost po půldruhém století, in: Hodnoty a hranice: svět v české literatuře, česká literatura ve světě: sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky, PIORECKÝ, Karel (ed.), Praha 28. 6. - 3. 7.2005. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 248. ISBN 80-85778-50-5. Dále jen: HEĚ: Božena Němcová – tvorba a osobnost po půldruhém století. Dále jen: HEĚ: Božena Němcová – tvorba a osobnost po půldruhém století.

možno rozdělit do tří typů – první se záměrem osvětovým nebo křesťansko-výchovným, druhý odehrávající se ve venkovském prostředí, kde zobrazuje pro ně typické konflikty nebo problémy (například pýcha sedláků) a třetí. Ten měl po výzvě básníka Václava Bolemíra Nebeského ukazovat venkovský lid jako vzor a zdroj obnovy národní společnosti.¹³³ Česká vesnice byla zobrazována jen málo autory tak, aby vynikly její přednosti lidového charakteru a krása lidových zvyklostí. A už vůbec v romanticko-folkloristickém pojetí jako jsou povídky Němcové psané.

Z výčtu všech děl jsou v této práci vybrané čtyři, o nichž je psáno v širším měřítku. Daná díla jsou vybrána z toho důvodu, že k jejich napsání čerpala Němcová inspiraci přímo z pobytu v daných oblastech. Jako první nemůže chybět samozřejmě Babička – koresponduje s oblastí Náchodska, kde Božena Němcová vyrůstala. Druhým dílem je román Pohorská vesnice, jež nás zavede do oblasti Domažlicka, místa, které Němcovou ovlivnilo již jako dospělou nejvíce. Třetí dílo je povídka Divá Bára, odrážející pobyt na Nymbursku. A konečně čtvrtým dílem je Chýše pod horami – ta se vymyká oblasti Čech a líčí život na Slovensku, kde Němcová rovněž pobývala a tuto oblast si oblíbila.

4.1 Babička (Náchodsko)

Povídka Babička je beze sporu nejznámějším dílem Němcové. První vydání vyšlo 16. května 1855 ve čtyřech sešitech u zmiňovaného pražského nakladatele Jaroslava Pospíšila. Stránkování sešitů na sebe navazovalo a daly se svázat do knihy – později se sešity staly velmi vzácnými.¹³⁴ Babička je tradiční stálicí v četbě základních a středních škol, podobně jako třeba Máchův Máj, Erbenova Kytice nebo Jiráskovy Staré pověsti české. Doboví kritici však této próze špatně porozuměli. Vnímali ji buď jako „*snovou vidinu ideální české ženy starého světa, nebo jako beletrizovaný souhrn dokladů o neporušeném národním rázu českého lidu*“.¹³⁵ Po vydání Babičky se ukázalo, že Němcová spěje jiným směrem než ostatní národní obrozenci té doby. Němcovou spíše zajímalo, jestli je člověk zabezpečen a všestranně

¹³³ KUSÁKOVÁ, Lenka: Babička Boženy Němcové v kontextu dobové české prózy s venkovskou tematikou, in: Hodnoty a hranice: svět v české literatuře, česká literatura ve světě: sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky, PIORECKÝ, Karel (ed.), Praha 28. 6. - 3. 7. 2005. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 206. ISBN 80-85778-50-5. Dále jen KUSÁKOVÁ: Babička Boženy Němcové.

¹³⁴ Před 150 lety vyšla poprvé Babička Boženy Němcové. Muzeum Boženy Němcové. [online].

[cit. 2016-05-11]. Dostupné z: <http://www.muzeumbn.cz/babicka-150/>

¹³⁵ NĚMCOVÁ: Pohorská vesnice, s. 8.

se rozvíjí, než kam patří v rámci společenské hierarchie a zda je součástí jazykově a národně uceleného společenství.¹³⁶

Babička Boženy Němcové je dílem, které se vzpírá jednoznačným žánrovým, tematickým a směrovým interpretacím. Vložila do něj svou životní zkušenost, postoj ke světu, a reagovala tak na dobové literární podněty. Nyní víme, že se jednalo o romanticko-folkloristickou prózu. Byla to povídka a ne román, jak se někteří domnívají. Román sleduje vývoj postav, to v Babičce chybí. Výroky o Babičce nashromáždil Stanislav Wimmer v roce 2001. Z životopisné kapitoly víme, že Babička byla autorce jakousi útěchou, psala ji v době, kdy jí zemřel nejstarší syn Hynek a manžel byl suspendován z povolání. Nezačala ale psát až v roce 1853 po Hynkově smrti, nýbrž v této době našla tři roky staré koncepty k této próze, na něž navázala. Povídka má líčit venkovský život, jak Němcová často opakovala „*Je to tichý život venkovský; zvyky, obyčeje, svátky i pověry lidu v okolí náchodském*“.¹³⁷ Záměr zobrazit venkovský život můžeme vyčíst i z podtitulu – *Obrazy venkovského života*. Zatímco jiné povídky z této doby postihovaly jen část takových obrazů, Němcová se v tomto díle snažila podat komplexní pohled na venkov a jeho rysy. Toto oživila několika dějovými epizodami. Pomocí vyprávění postav navíc zachycuje i minulost. Problémy jako bída, nemoci nebo nevzdělanost Němcová upozadňuje, konflikty končí smířením. Naopak pozitivní rysy venkovského života jsou zvýrazňovány. „*Babičkou Němcová zjevně ještě nechtěla následovat sociálně-kritickou linii venkovské povídky, nýbrž usilovala předvést venkov jako šťastné a morálně zdravé prostředí a zároveň jako ideální příklad češství...*“¹³⁸

Samotný děj Babičky začíná tím, že jí její dcera Terezka pozve k sobě do Ratibořic, kde žije s rodinou ve službě kněžny Zaháňské. Její manžel Prošek je totiž panský kočí; bohužel neumí česky. Babička nechce opustit svůj rodný kraj, ale touha být s vnoučaty je silnější. Když dorazila, děti z ní byly v jednom úžasu a všemu se divily. „*Brzy se v domě řídilo všecko dle babiččina slova, každý ji jmenoval ‚babičko‘, a co babička řekla a udělala,*

¹³⁶ NĚMCOVÁ: Pohorská vesnice, s. 9.

¹³⁷ KUSÁKOVÁ: Babička Boženy Němcové, s. 209.

¹³⁸ Tamtéž, s. 212.

bylo dobře.“¹³⁹ Babička spávala v komůrce s nejstarší vnučkou Barunkou. Komůrku a všechny babiččiny věci Němcová detailně popisuje.

Babička často chodila s dětmi na procházku podél Úpy, třeba ke splavu řeky ke mlýnu, kde si máchaly nohy a posílaly větvičky po vodě. A jednou za dva nebo tři týdny chodily na návštěvu k myslivcům. „*Děti těšily se od rána až do chvíle, kdy babička vzavši vřetánko na cestu se vydala. Za splavem vedla cesta pod příkrou strání k mostu, za mostem pak šlo se topolovým stromořadím ustavičně až do Rýzmburku.*“¹⁴⁰ Po cestě jim vyprávěla příběh o dceři paní Turynské, která byla hluchá a němá. Zatoulala se jednou ke studánce, když uviděla studánku, začala se u ní modlit a napila se vody z ní. Najednou znovu začala mluvit – plakala a křičela o pomoc, až ji uslyšeli lidé ze vsi a zachránili ji. Po cestě potkali také paní kněžnu na vyjíždě na koni. Bylo to v rýzmburském altánu. Rozmlouvali s ní a babička jí nabídla jahody, které s dětmi nasbírala. „*Přijímám tedy váš dárek, zítra ale přijďte si pro košíček do zámku a babičku přiveďte s sebou, rozumíte?*“¹⁴¹ V myslivně je myslivec a jeho žena bohatě pohostili a potom se doslechli další příběh, tentokrát o Viktorce. Byla to dcera sedláka z nedalekého Žernova. Byla moc krásná, se spoustou nápadníků, ale vdávat se nechtěla. Jednou přišli do vsi vojáci a jeden z nich začal Viktorku sledovat, bez toho, aby promluvil. Měla z něj strach. Dojednala si svatbu s mládencem Toníkem, myslela si, že to přejde, ale nic se nezměnilo, pořád měla úzkostné stavy. Jednou na louce, když šla sekat trávu, ho zahlédla a tak se ho lekla, že šlápla na trn, až omdlela. On jí pak ošetřil a vyznal lásku. Domů jí odvezl čeledín na smrt bledou a hned lehla. „*Kovářka příběhla jako na koni a s ní houf nezvaných kmoter, jak to už bývá. Jedna radila mateří líčko, druhá psoser, třetí zařikat, čtvrtá kouřit, kovářka ale nedala se mýlit a přikládala na oteklou nohu bramborový škrob.*“¹⁴² Viktorka pověděla, co se stalo. Když se uzdravila, tak zjistila, že vojáci odešli, ale že na ni čeká. Byla z toho nešťastná a vydala se ho hledat – utekla z domu. Dlouho se neukázala, až později, pomatená na rozumu. Byla divoká, vzala si vždy beze slov něco k jídlu a zase utekla. Zjistili, že spí v jeskyni. Jednou v noci ji myslivec viděl u splavu, divoce se smála, pak zpívala ukolébavku a hodila cosi do řeky. Bylo to její dítě. Od toho večera tam vždy zpívala. Rodiče z toho byli velmi nešťastní, otec zemřel za pár let žalem. Její ženich

¹³⁹ NĚMCOVÁ, Božena. Babička. 1. vyd. Český Těšín: Agave, 2002. ISBN 80-86160-67-X. Dále jen NĚMCOVÁ: Babička.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 36.

¹⁴¹ NĚMCOVÁ: Babička, s. 40.

¹⁴² Tamtéž, s. 54.

si našel jinou nevěstu, Viktorčinu sestru Mařenku. Viktorka jednou dokonce napadla písaře ze zámku a křičela přitom, kam dal jejího milého. Za bouřky běhala po lese jako šílená – křičela a smála se. To se jí stalo také osudným. Až dlouho poté, co se příhodu dozvěděli, do Viktorky uhodil blesk a zabilo ji to.

Druhý den se na zámku dětem moc líbilo, spoustě věcí se podivovaly. Hrála si s nimi hraběnčina schovanka slečna Hortensie. Babička mezitím vyprávěla kněžně svůj životní příběh a jak dostala od císaře tolar. Přimlouvala se za chudou rodinu flašinetáře Kudrny. Kněžna byla dojata babiččinou dobrotivostí a moudrostí a řekla jí, že je u ní kdykoliv s jakoukoliv prosbou vítána. Děti dostaly od kněžny drobné dárečky. Pak se vydali domů. Jindy děti a babičku sama navštívila slečna Hortensie při své projížďce. Ta se později svěřila, že nechce ženicha jí domluveného, ale že miluje svého učitele malířství. Babička se u kněžny přimluvila a Hortensie si jej skutečně vzala. Záhy však rok nato zemřela a zdrcenému muži a kněžně po sobě nechala malé děťátko.¹⁴³

Po nějaké době začaly děti chodit do školy. Babička jim dávala spoustu rad a těšila se každý den, kdy se zase vrátí. Jen nejmladší Adélka byla doma. Dětem vadí, že se ve škole mluví jenom německy. Na návštěvy na Staré bělidlo, jak se jmenovala jejich chaloupka, chodila slečna Kristla. Byla zamilovaná do Míly, chlapce z vedlejší vesnice. Toho ale povolali na vojnu. Kristla se hodně trápila. Babička se na návštěvě u kněžny zmínila o Kristlině trápení. Kněžna uspořádala slavnost a Mílu na ni z vojny povolala. Kristla se velmi radovala a zanedlouho se s Mílou vzali. Všichni byli na svatbě přítomni.

Němcová v díle sleduje celý rok se všemi jeho zvyklostmi a tradicemi. Například Vánoce: „*Za chlívem třásla Bětka bezem, volajíc: ,Třesu, třesu bez, pověz ty mi pes, kde můj milý dnes‘, a v světnici slívaly děvčata olovo a vosk a děti spouštěly svíčky v ořechových skořepinách na vodu.*“¹⁴⁴ Nebo na čarodějnice, kdy chlapci nasmolili košťata a poté je zapálené vyhazovali vysoko do vzduchu s křikem „*Leť, čarodějnice, leť!*“

Děti vyrostly a odešly do světa a čas plynul. Babička stárnula, až ulehla na lože a již nevstala. Tu přijely všechny děti se na ni podívat. Vzpomínaly spolu na radostné chvíle dětství. Náhle babička vydechla naposledy. „*Když zazněl umíráček, hlásající všemu lidu, že*

¹⁴³ ŠŮLA: Sen o ratibořickém dětství, s. 76.

¹⁴⁴ NĚMCOVÁ: Babička, s. 133.

není více babičky‘, zaplakalo celé údolíčko...(paní kněžna) hluboce si vzdechnouc zašeptala: „Šťastná to žena!“¹⁴⁵

Rodina se ve skutečnosti jmenovala, jak víme, Panklovi. Pro Proškovy získala Němcová inspiraci u rodiny Proška, přítele ze Slovenska. V Ratibořicích nežili na Starém bělidle, ale v dřevěné chaloupce nedaleko pozdějšího zámeckého skleníku. Roku 1845 se rodina i s dětmi odstěhovala, do Zaháně, kde se definitivně poněmčili. Skutečná babička Marie Magdaléna Čudová zemřela v naprosté chudobě roku 1841 na ochrnutí plic ve Vídni.¹⁴⁶

Příběh Viktorky je skutečný, pouze částečně upravený pro potřeby díla. Viktorka se zamilovala do vojáka o pouti, jejich lásce nebylo ale přáno. On odešel a ona nešťastná se vydala za ním. Už ji ale nechtěl. Vrátila se těhotná jako „padlá holka“ a narozené dítě poté pohodila do rokle. Potulovala se pak jako neškodný blázen. Nezabil ji blesk, zemřela až v 76 letech.¹⁴⁷ Příběh Kristliny lásky k Mílovi je smyšlený, skutečná Kristina se provdala za Václava Nemastu, s nímž měla sedm dětí, a žili v naprosté chudobě. Jakub Míla ale skutečně žil.¹⁴⁸ Odvody vojáků na Náchodsku byly nemilosrdné a na dlouhou dobu. Ani poměry na zaháňském panství nebyly nikterak idylické, naopak se zhoršovaly zvyšováním roboty.

Co se kněžny týče, Kateřina Vilemína Zaháňská skutečně uvítala změnu žít po nějaký čas na venkovském sídle, protože byla přesycena ruchem velkoměsta. Jen stěží by si ale nechala radit od chudé stařeny – mezi nimi byla obrovská sociální propast. Schovanky měla ve skutečnosti čtyři, z nichž jmenovitě připomínala Hortensii nejvíce Emilie von Gerschau.¹⁴⁹

Dnes stále více převládá názor, že by se Babička do rukou mladé generaci ani dostat neměla, protože je psaná zastaralým jazykem a tehdejší reálie jsou pro mladé lidi neznámé a vzdálené, až mohou působit směšně. Na druhou stranu, pokud se jedná o kvalitní dílo, měla by se najít cesta, jak jej přiblížit dnešnímu čtenáři. Dnes ho bereme jako idylické, ale ve své době bylo bráno jako realistické, a tak jej „prodávala“ i Němcová. Babičku můžeme tedy

¹⁴⁵ NĚMCOVÁ: Babička, s. 215.

¹⁴⁶ ŠŮLA: Sen o ratibořickém dětství, s. 22.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 57 – 58.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 62 – 63.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 79.

považovat za krásnou pohádku o světě dobrých lidí a svou pohodou může čtenáři poskytnout jistý oddech a uvolnění.¹⁵⁰

4.2 Pohorská vesnice (Chodsko)

Povídka Pohorská vesnice spatřila poprvé světlo světa roku 1856, kdy vyšla ve dvou sešitech Bibliotéky českých původních románů. V prostudovaném vydání je zajímavá předmluva Mojžíry Otruby, literárního teoretika a historika. Ten uvádí, že smlouvu s nakladatelstvím Kateřiny Jeřábkové o dvou svých románech podepsala Němcová 1. 8. 1855.¹⁵¹ Jedním z nich byla Pohorská vesnice, druhý měl pravděpodobně na vesnici navazovat, minimálně být ve stejné sociálně ideové koncepci. Měl se jmenovat Světlo a stíny: román ze života pospolitého. Nikdy však nevyšel. Místo toho Němcová přepracovala a rozšířila svou prózu starší, dosud nevydanou, V zámku a v podzámčí. Pohorská vesnice je tezový román, přičemž hlavní myšlenkou je běžný život chodské vesnice, který ale Němcová posouvá do zidealizované podoby, ve které neexistuje sociální útisk a panstvo se ke svým poddaným chová spravedlivě a humánně. Představitelem tohoto ideálního prototypu v díle je osvícený šlechtic, jeho protikladem je demoralizovaný venkovan, zlý a vypočítavý člověk. Nakonec vše skončí „happy endem“, což má dávat naději a inspiraci k nalezení humánnosti a zlepšení vztahů mezi lidmi.¹⁵² Němcová by samozřejmě nemohla román napsat bez dobré znalosti českého i slovenského folklóru. V románech ukázala, co je jejím hlavním společenským posláním v oné době, neboť v tomto ohledu na ni panovaly různé názory, jak je uvedeno výše. Zde svým prozaickým dílem vyzvedla celospolečenský úkol – uvědomit si bídnou situaci většiny lidí a snažit se nalézt řešení pro jejich bídu. Vedle toho také staví do popředí potřebu srozumění Čechů a Slováků.¹⁵³

Nyní k samotnému ději. Ten se odehrává na Šumavě, nedaleko bavorských hranic. Začíná příjezdem Hanuše Březovského, což je místní mladý hrabě. Je to velký lidumil – zajišťuje místním práci a zušlechťuje okolí. Přiveze s sebou z Prahy Jana, což je chudý poutník (*drotar*), který mu zachránil život. Všichni ho vlídně přijmou. Nachází zde svého

¹⁵⁰ HEÉ, Veronika: Božena Němcová – tvorba a osobnost po půldruhém století, s. 251 – 252.

¹⁵¹ NĚMCOVÁ, Božena. Pohorská vesnice: V zámku a v podzámčí. Vyd. v tomto celku 2. Praha: Československý spisovatel, 1984, str. 9. Dále jen NĚMCOVÁ: Pohorská vesnice.

¹⁵² NĚMCOVÁ: Pohorská vesnice, str. 10.

¹⁵³ Tamtéž, s. 10.

příbuzného, Slováka Miču, což je také místní *drotar*. Ústřední postava Bába chodí tou dobou k prameni léčit hraběncinu schovanku Jelenku. Bába je všemi uznávaná a moudrá žena, vychovává dvě vnoučata – slepého, ale bystrého a veselého Józu a milé děvče Dorlu. (Ve zmíněném léčitelství vidíme příklad z osobního života, kdy se Němcová sama léčila různými prameny.) Ve vsi jsou dva nejlepší přátelé – Petr a Pavel. Zatímco Petra mají všichni rádi, o Pavlovi kolují zvěsti, že pytláčí. Pavel má rád Dorlu, vnučku Báby Svěří se ale jen svému příteli: „*Máme-li zůstat dobří kamarádi, Petře, tedy pamatuj, že se Dorla líbí mně.*“¹⁵⁴ Ona jeho city opětuje, ale okolí i on se domnívá, že má ráda Jana a Pavel to musí poslouchat. „*No huslyšíte záhy, jak si o tom budú vrabci na střeách pískat, že má ten mladá drotar, co včera přišel, službu, ha Dorla že si ho vezme.*“¹⁵⁵ Oba mladíci si jednou vyrazí do hospody, kde dojde ke rvačce. Je to kvůli dívce, která si na Pavla myslí, ale on ji nechce. Pavel s modřinou se pak bojí vyjít mezi lidi. Dorla se na něho ptá Petra a ten jí řekl, že je nemocný láskou k ní. Děvče z toho mělo velkou radost.

Vše se však komplikuje. Pavlův strýc Srna ho přemlouvá k pytláctví a pašeráctví, on však nechce. Tak Bábě strýc Srna namluví, že se Pavel popral kvůli jinému děvčeti, a to si chce vzít. Bába to poví před Dorlou, i když ta tomu nevěří. Přesto je nešťastná.

Zápletka se rozuzlí na prvního Máje. Pavel vyzná Dorle pod okýnkem chaloupky lásku. Bábě se to ale moc nezdá, raději by viděla Dorlu s Petrem nebo Janem. „*Bába říká, když je o něm zmínka: ‚To je taká nečesaná divá zvěř!‘ – Huž prý v peřince bul rád svůj, nechtíl se nechat zavíjet...*“¹⁵⁶ Jan ale postaví májku před zámek Jelence, hraběncině schovance. Je do ní zamilovaný: „*Poprvé Jano zrak na ni upřel, ale vše se mu začalo kmitat před očima jako v záři: bělorůžové líce, líbě se usmívající ústa...*“¹⁵⁷ Ta si ale myslí, že to byl Hanuš, který se jí také dvořil, navíc se krátce předtím zasnoubili. Hanuš jí ale vysvětlí, že od něho májka není. Pravdu zná jen Petr. Na slavnosti prvního Máje se všichni sejdou na zámku. Pavel tou dobou hlídá rajon a všimne si, že jeho strýc a kumpáni kradou dobytek. Všichni se za nimi vydají. Dojde k potyčce a Jan je smrtelně zraněn. Umírá v náručí milované Jelenky, které ještě před smrtí stačí říct, že ji miluje. Neštěstí Dorlu a Pavla nadobro sblíží,

¹⁵⁴ NĚMCOVÁ: Pohorská vesnice, 66.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 69.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 80.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 55.

navzdory Bábiným předsudkům a zůstanou spolu. „*Když slavil hrabě v kostele vesnickém svoje zasnoubení s Jelenkou, Dorla co zaslíbená nevěsta Pavlova byla jí družkou...*“¹⁵⁸

Oproti Divé Báře je v povídce více přímé řeči. Pohorská vesnice je vedena v nářečí příznačném pro danou oblast – vyskytují se zde slova, která popisovala svým korespondentům už ve svých dopisech s vysvětlivkami. Příkládá i různé lidové popěvky či říkadla. Na pozadí děje se odehrávají také tradiční svátky – Vánoce a Máj. Nechybí samozřejmě barvitě líčení a popisy, ať už venkovské krajiny, osob, nebo obydlí. Němcová dílo Pohorská vesnice spatřovala jako jedno ze svých nejlepších.

4.3 Divá Bára (Nymbursko)

Povídka Divá Bára vyšla 18. 12. 1855, tedy ve stejném roce, jako Babička. Byla uveřejněna v kalendáři České pokladnice pro rok 1856.¹⁵⁹ Samotný děj pojednává o děvčeti, jež vyrůstá pouze s otcem nedaleko malé vsi Vestec, která reálně leží 9 km severovýchodně od města Nymburk. Otec je obecní pastýř ovcí, žije ve skromné usedlosti. První kapitola uvádí příběh, vysvětluje situaci v rodině a seznamuje nás s osobami, vyskytujícími se v povídce. Dle zvyklostí Němcové nechybí podrobný popis, ať už krajiny, či vzezření Báry. Některé odstavce mají navodit pocit krásna; čtenářovi se zdá prostředí, ve kterém hlavní postavy žijí, dokonalé, byť patří k nejhudší sortě obyvatelstva. „...*bylo tam nastlaných do stropu postelí, krásných obrázků, vykládaných truhel; v zahradě plno květin, zeleniny a dobrého ovoce. Na dvoře drůbeže, jaké by si kdo přál...*“¹⁶⁰ Samotný děj popisuje život Báry od dětského věku, kdy nejvíce času tráví s blízkou kamarádkou Elškou a chlapcem Jozífkem.

Ve dvanácti letech pošlou Elšku na vychování k tetě do Prahy, Jozífek odchází do učení na pátera. Po třech letech se Elška vrací, vztah obou dívek nikterak nevychladl, slibují si věrnost s nadsázkou řečeno „až za hrob“: „...*ruměnc jí polil tvář; po chvíli povídala, podávajíc ruku Báře: „Tu moje ruka, že zůstanem pohromadě, jestli ty se nevdáš; já se vdávat nebudu,“ doložila s povzdechem.*“¹⁶¹ V příběhu se objevuje lidová pověříčnost, příznačná pro tehdejší dobu – dívky například házejí do vody věnečky z kvítí a podle toho

¹⁵⁸ NĚMCOVÁ: Pohorská vesnice, s. 215.

¹⁵⁹ NĚMCOVÁ, Korespondence II., s. 537.

¹⁶⁰ NĚMCOVÁ, Božena. Divá Bára: Karla. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1967, str. 14. Dále jen: NĚMCOVÁ: Divá Bára.

¹⁶¹ Tamtéž, str. 26.

usuzují, kdy se vdají. Ukáže se, že Elška se zakoukala v Praze do lékaře ošetřujícího její tetu. V té době už se takto mladé dívky braly jako vhodné pro vdávání. Jejich přání však byla často odlišná od představ rodičů nebo vychovatelů, kteří sami vybírali vhodného ženicha, zejména podle hmotného zaopatření.

Také Elšce ho vybrali, nepříliš pohledného podle popisu, ani jí samotné se nelíbil. V textu se nachází zvláštní obraty jako „*oči byly masem zarostlé a měly tu dobrou vlastnost – zvlášť pro správce – že se dívaly zároveň na dvě meze*“.¹⁶² Dnes bychom samozřejmě řekli, že šilhal. Elška si ho měla podle tety Pepinky vzít proto, že byl bohatý. Vyvrcholením povídky je situace, kdy se Bára ve snaze zachránit Elšku od sňatku převleče za strašidlo a vyděsí místní, včetně nápadníka, kterému vyhrožuje. Lidé věřící v polednici, smrtku a podobně ale převlek prokouknou. Bára je pak potrestána přespáním v márnici a během krátkého vyličení zde také potkává svého manžela – myslivce – který jí vyzná lásku. Taktéž Elšce svolí ke svatbě s lékařem z Prahy.

Celý přešťastný konec je v rychlosti uzavřený a silně zidealizovaný. Ve skutečnosti by příběh takto ideální konec pravděpodobně neměl. „*Němcová zde představuje Báru jako estetický ideál průbojné ženy, ženy nového typu, která narušuje konvenční představy o pasivní úloze ženy v životě.*“¹⁶³

4.4 Chýše pod horami (Slovensko)

Chýše pod horami, v originálním názvu Chyže pod horami, vyšla prvně v almanachu Máj v roce 1858. Víme, že v této době žila Němcová v Praze a trpěla velkou finanční nouzí. Právě ze záloh za toto dílo musela zaplatit synu Karlovi cestu za prací do Postupimi.¹⁶⁴ Dalších doplatků se nedočkala, přestože na ně čekali domácí, ševcová, služka i zastavárna. Je tedy podle mě vůbec s podivem, že dokázala napsat tak romanticky zasněné dílko, jakým Chýše pod horami je.

Mladý Bohuš Sokol, student práv ze zámožné rodiny v Praze při svých toulkách zabloudí v bouřce k rodině Žatných v malé dědině pod vysokým Dumbierem ve Zvolenských

¹⁶² NĚMCOVÁ: Divá Bára, str. 32.

¹⁶³ ULRICOVÁ, Libuše. Obsahy z děl české literatury. 7. aktualiz. vyd. Humpolec: Pavel Dolejší, 2005, s. 34. ISBN 80-86480-59-3.

¹⁶⁴ MORAVA: Někdejší Betty, s. 155.

lesích. Rodina původem pocházela z Čech. Bohuš byl navštívit svého strýce žijícího nedaleko Miškovce. Usedlosti Žatných se říká U Medvedů – otec gazdy prý čtrnáct medvědů zabil, jeho bratr pět.¹⁶⁵ Rodina jej štědře pohostila u své večeře a nechala ho u sebe přes noc. Lákají ho, aby pobyl déle a poznal místní krajinu. Gazda měl mladou dceru Katušku. Mezi ní a Bohušem to hned od prvního pohledu jiskřilo. „*Bohuš ale, jakkoli po cestě umdlen, nemohl dlohu usnouti: vše, co viděl a slyšel, tanulo mu na mysli a především dvě očka jako jiskřičky – Ani by si nebyl pomyslíl, že ty očka také bdí.*“¹⁶⁶ Dozvěděl se také, že Katuščin otec tragicky zemřel při chybě střelce během lovu na medvěda a střelcem byl Bohušův strýc. Mezi dějem Němcová popisuje usedlost a okolí – tak barvitě, že by se tam čtenář nejraději hned sám ocitnul. Bohuš pomáhá mužům při práci a s Katuškou chodí po venku. Němcová romanticky líčí, jak se dva mladí lidé bázně sblíží. Další večer se zapálila svatojánská hranice, okolo níž se tancovalo, a zpívaly se tradiční písně. Jedna dívka zpívá:

*„Ej, húsky, moje húsky,
ej, biele moje húsky!
ej, vysoko letíte,
daleko vidíte,
ej, či ste neviděly,
ej, mojho milého?“¹⁶⁷*

Potom ráno podle zvyku nejvyšší chlapec *zeza grady bielé kráľíke* přinesl.¹⁶⁸ Totiž aby podal z trámy kvítky, které tam zavěsily ženy. Ta, jejíž kvítek byl seschlý, měla do roka zemřít. Katušky byl nejrozkvetlejší, ale ona byla smutná, protože Bohuš měl toho dne od nich odejít. Najednou nemohl Katušku nikdo najít, až ji našel Bohuš v sadu plačící. Ukázalo se, že ho má ráda, pláče kvůli němu, a on jí vyznal lásku. Tak se zasnoubili. Poté Bohuš odjel zpět do Prahy. Tam si bohatá měšťanka Amélie mezitím na Bohuše myslila a věřila, že je do ní zamilován. Ukázal se ale skandál, že takový *nóbl* člověk, který si má vzít děvče z *nóbl* rodiny,

¹⁶⁵ NĚMCOVÁ, Božena: Chyže pod horami: obrázek ze Slovenska. 1. vydání. Praha: Družstevní práce, 1950, s. 21. Dále jen NĚMCOVÁ: Chyže pod horami.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 31.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 58.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 64.

že ten si vezme prachsprosté děvče – cikánku!¹⁶⁹ Cikánka to ale nebyla, Bohuš vysvětlil, že na Slovensku si našel pravou lásku. Amélie se urazila a její mamá to odstonala.

O Chýši pod horami se například Helcelet vyjádřil pohrdavě, podle Tilleho nepochopil zářivou, kouzelnou náladu líbezných vzpomínek Němcové na slovenské výlety. Zároveň šlo o její touhu uskutečnit československé sbratření.

¹⁶⁹ NĚMCOVÁ: Chyže pod horami, 70.

Závěr

Co jiného napsat na závěr, než svou vlastní úvahu o celé osobnosti Boženy Němcové a jejím vlivu. Postupně jsem odkrývala život snad nejznámější české spisovatelky a místo toho, aby se věci ujasňovaly, objevovalo se přede mnou čím dál více překážek a nesrovnalostí. Je až paradoxní, jak v dnešní době plné moderních výzkumů a technologií, s desítkami odborníků, kteří šli po jejích stopách, stále není jasný jeden ze základních údajů – komu se narodila.

Každý ví, že napsala Babičku. Málokdo ale už ví, že si prošla skutečně těžký život, který si nikdo z nás neumí představit. A pokud si toto uvědomíme, například díky její korespondenci (nejsilnější dopisy jsou patrně ve třetím jejím svazku), zní až fantasticky, jak daleko dokázala zajít ve svých únicích od reality, aby napsala tak nadčasové dílo, jakým je Babička.

Kladu si otázku, zda byl splněn účel práce – totiž podat obraz venkova v díle Boženy Němcové. Dozvěděli jsme se o lokalitách, které nějakým způsobem ovlivnily její tvorbu a proč tomu tak bylo, k čemuž nám posloužil její životopis. Samozřejmě, že o některých oblastech, zejména o Slovensku a Chodsku, by se dalo napsat mnohem, mnohem více. Můžeme s jistotou říci, že v těchto lokalitách se jí líbilo nejvíce. V oblíbě by zvítězilo Chodsko – i z dopisů bylo cítit, jak tam byla šťastná. Už proto, že ji ještě netížilo tolik svízelných okolností, jako při pozdějším cestování po Slovensku (na jakékoli cestě tam). S neúnavnou energií tehdy ještě obcházela vesnice, kde si dělala známé a zároveň od nich sbírala pověsti, zvyky, tradice – vše typické pro dané místo. Užívala si na slavnostech, přívání na svatbu atd. Mezi prostým lidem si přišla šťastná jako za dob svého dětství v Ratibořicích.

Osud Němcové se ale ubíral stále horším směrem, až nejspíš na rakovinu dělohy v poměrně mladém věku zemřela. Stalo se tak v Praze, která ženě zbožňující venkov se všemi jeho pozitivy i negativy nikdy tolik nepřiřostla k srdci. Kromě toho, že tam měla mnoho přátel. Alespoň odešla obklopena svými nejbližšími, včetně manžela, který ji po celý svůj život miloval a respektoval, ale zároveň dokázal život Němcové po mnoho let velmi znesnadňovat.

Seznam zdrojů

- BENEŠ, Zdeněk. Venkov v historickém myšlení Františka Kutnara. Ruralismus, jeho kořeny a dědictví *in*: Z Českého ráje a Podkrkonoší: vlastivědný sborník. Semily: Státní okresní archiv Semily, 2005. ISSN 1211-975x.
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Tradiční kultura regiónov Slovenska: prehľad charakteristických znakov. 2. dopl. vyd. Bratislava: Veda, 2005. ISBN 80-224-0853-0.
- Božena Němcová: Obrazy z okolí domažlického. Digitální knihovna MZK. [online]. [cit. 1970-01-01]. Dostupné z: http://kramerius.mzk.cz/search/i.jsp?pid=uuid:26aeafab-9e1c-11e0-a742-0050569d679d#monograph-page_uuid:26c6f29c-9e1c-11e0-a742-0050569d679d
- Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. IV, Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900) : národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny / Richard Jeřábek ... [et al.] ; eds. Jiří Woitsch, František Bahenský . Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2004.
- Folklorní sdružení České republiky. [online]. [cit. 2016-05-11]. Dostupné z: http://archiv.fos.cz/_fos/menu.phtml
- Lenka Bobíková. Josef Němec – milující manžel i nebezpečný tyran slavné ženy. Novinky.cz. [online]. 2. 6. 2010 [cit. 2016-05-14]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/zena/styl/201599-josef-nemec-milujici-manzel-i-nebezpecny-tyran-slavne-zeny.html>
- MORAVA, Jiří. Někdejší Betty. 1. vyd. Ostrava: Sfinga, 1995. ISBN 80-7188-015-9.
- MÜHLSTEIN, Ludvík. MÜHLSTEINOVÁ, Lada. Kraj mládí Boženy Němcové. 2. opr. vyd. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové, 1980.
- Muzeum Boženy Němcové. [online]. [cit. 2016-05-11]. Dostupné z: <http://www.muzeumbn.cz/>
- Národopisné regiony Čech a Moravy [CD-ROM], [text, foto Zbyněk Žůrek ... et al.] . Praha: Levné knihy KMa, 2004.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Božena Němcová. 7. vyd. V SNKLHU, 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961.
- NĚMCOVÁ, Božena a Václav TILLE. Myšlenky Boženy Němcové. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-039-0.

- NĚMCOVÁ, Božena. Babička. 1. vyd. Český Těšín: Agave, 2002. ISBN: 80-86160-67-X
- NĚMCOVÁ, Božena. Chyže pod horami: obrázek ze Slovenska. 1. vydání. Praha: Družstevní práce, 1950.
- NĚMCOVÁ, Božena. Národopisné a cestopisné obrázky z Čech. 1.vyd. Praha: Československý spisovatel, 1951.
- NĚMCOVÁ, Božena. Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska. 1. vyd. Praha: SNKLHU, 1955.
- NĚMCOVÁ, Božena. Národopisné a cestopisné obrazy. 1. vydání. Praha: SNKLHU, 1957.
- NĚMCOVÁ, Božena. Divá Bára: Karla. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1967.
- NĚMCOVÁ, Božena. Korespondence. Praha: Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-162-x.
- NĚMCOVÁ, Božena. Pohorská vesnice: V zámku a v podzámčí. Vyd. v tomto celku 2. Praha: Československý spisovatel, 1984.
- PIORECKÝ, Karel (ed.). Hodnoty a hranice: svět v české literatuře, česká literatura ve světě: sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky, Praha 28.6.-3.7.2005. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006. Edice K (Ústav pro českou literaturu AV ČR). ISBN 80-85778-50-5.
- SOBKOVÁ, Helena. Tajemství Barunky Panklové: Portrét Boženy Němcové. Tajemství B. Panklové vyd. 4., v MF 1. Praha: Mladá fronta, 1997. ISBN 80-204-0666-2.
- ŠŮLA, Jaroslav. Sen o ratibořickém dětství: osudy předobrazů postav z Babičky Boženy Němcové. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2009. ISBN 978-80-86807-67-6.
- ULRICHOVÁ, Libuše. Obsahy z děl české literatury. 7. aktualiz. vyd. Humpolec: Pavel Dolejší, 2005. ISBN 80-86480-59-3.